

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Jur. dr *Ilmar Arens*, Stockholm, & universitetslektor fil. kand. *Bengt af Klüntberg*, Stockholm: Bortbytingssägner i en gotländsk dombok från 1690 89
- Wechselbalsagen in einem gotländischen Gerichtsbuch von 1690 96

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

- Studierektor fil. kand. *Birgitta Frykman*, Göteborg: Etnologisk forskning i England 98
- Ethnological Research in England 105

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Nils Malmer*, Lund: Ängen och hagen 107
- Tordis Dahlöf: Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 110
- Gösta von Schoultz (red.): Värmländsk historia i arkivens belysning. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 111

- Einar Hovdhaugen: Husmannstida. 2 uppl. Anmäld av *Gösta Berg* 112
- Erna Lorentzen & Ulla Thyrring: Folketøj på landet 1830–1880. Anmäld av amanuens fil. kand. *Britta Hammar*, Lund 112
- Mora-Prosten Mäster Jacob Boëthius syndabekännelse av år 1707. Anmäld av *Hilding Pleijel* 113
- Bertil Pamp: Svenska dialekter. Anmäld av arkivarie fil. dr. *Sten-Bertil Vide*, Lund 114
- Codex Aboensis. Anmäld av *Gösta Berg* 115

KORTA BOKNOTISER

- Svensk historisk bibliografi 1961–1970 117
- Perry Ahlgren: Tiltalsordet ni 117
- Ernst Klein: Om folklig dans 118
- Anna-Maja Nylén: Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker. 2 uppl. 118
- Elsa Christina Ek: Odelstorpet Otslätta 118
- Lars Lindholm: Johan Hinric Lidén 119
- Erik Montell: Halländsk historia 119
- Sandsjöboken 1977–78 120

RIG · ÅRGÅNG 62 · HÄFTE 3

1979

Föreningen för svensk kulturbistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*
Intendent *Hans Medelius*
Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör
Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*
Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00
Års- och prenumerationsavgift 30 kr
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1979

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturbistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Bortbytingssägner i en gotländsk dombok från 1690

Av Ilmar Arens och Bengt af Klintberg*

Bortbytingar, dvs. sådana missbildade och efterblivna barn som enligt folktron lämnats av trollen eller andra övernaturliga väsen i bortrövade spädbarns ställe, har det berättats många sägner om i vårt land. Insamlingen av dessa traditioner skedde sent. De bevarade uppteckningarna är till allra största delen från 1800-talets sista decennier och 1900-talets förra hälft. Man har rätt att anta att det stora flertalet av dem som har berättat sägnerna inte har trott på existensen av bortbytingar. Men att datera när bortbytingstron upphörde bland allmogen är inte lätt. Trots stigande upplysning levde den antagligen kvar på en del håll ända till 1800-talets slut.

Den förste som upptecknade en representativ samling sägner om bortbytingar var G. O. Hyltén-Cavallius.¹ Den speglar folktraditionen i Varend omkring 1840, en tidpunkt då man ännu mindes verkliga utpekade bortbytingar. Hyltén-Cavallius ger en beskrivning av en bortbyting som levde i Västra Torsås socken i början av 1800-talet:²

I Bohult var för inte längesedan en sådan vanskaping, med padd-skinns öfver hela kroppen; han var inte högre än en huggekubb, talade oredigt, men i det

lilla han sade, inblandade han jemnt ordet "fanen". Hustrun som hade honom, för mycket väl med honom och gaf honom allt hvad han önskade, i akt och mening att trollen skulle göra på samma sätt med hennes barn i berget.

Ungefär hundra år tidigare beskriver Linné en annan bortbyting, som visas fram för honom i Långlöt på Öland:³

Byting eller förbytt barn förmentes en Gosse vara, som här till oss hades. Han var en Gosse om 13 år, född och buren utan förstånd; han kunde hwarken sitta, stå eller gå; hans händer och ben lydde intet siälens befalning; han talade intet, men mumlade något, hans öfre framtänder stodo rätt ut och hans ögon sågo i kors; han tycktes ock knapt höra; han hade smala ben, löst hull och i ansiktet var likare en Flicka än en Gosse, alla hans åthäfwor woro så oartiga, at man ryste derwid.

Linné var av den åsikten, att gossen inte var en byting utan led av en sjukdom, som han ådragit sig redan i fosterstadiet. Modern berättade nämligen att hon under havandeskapet hade blivit vittne till ett knivslagsmål, vilket skrämte henne mycket. Därefter hade fostret upphört att flytta sig. Vi märker att Linnés förklaring, då allmänt förekommande bland läkare, är densamma som har levt kvar långt in i vår tid som folklig förklaring till uppkomsten av s. k. lyten.⁴

Det finns åtskilliga andra äldre skildringar av bortbytingar, och det råder

* Avskriften av dombokens text är gjord av Ilmar Arens, uppsatsen i övrigt är skriven av Bengt af Klintberg efter samråd med Arens.

¹ G. O. Hyltén-Cavallius, *Folksägner från Varend*. Kronobergsboken 1968, nr 32, 33, 34, 44, 44 A, 45.

² O. a. a. nr 33.

³ Carl Linnaei *Öländska och Gothländska Resa* — — — förrättad Åhr 1741, 1743, s. 107.

⁴ L. Weiser-Aall, *Svangerskap og fødsel i nyere norsk tradisjon*, 1968, s. 27 ff.

inget tvivel om att bortbytingstron har en hög ålder och vid utbredning.⁵ Men äldre exempel på fasta sägentyper om bortbytingar har saknats. 1600-talets antikvitetsrannsakingar överflödar av sägner, men inga handlar om bortbytingar – naturligt nog, eftersom traditionen om dessa låg helt vid sidan av de ämnen som efterfrågades. Därför är det av stort folkloristiskt intresse att ett tidigare opublicerat domstolsprotokoll från 1690 har visat sig innehålla tre välbevarade bortbytingssägner. De fyller på ett tragiskt sätt kravet att spegla levande bortbytingstro: en av sägnerna ledde till att en 10-årig gosse lades ut på en dynghög om julaftonen och frös ihjäl.

Händelsen utspelades i Fole socken på Gotland. Domboken finns i Riksarkivet under följande beteckning: "Svea Hofrätts arkiv. Renoverade domböcker. Härads m. fl. Rätters domböcker för 1690. Jämtlands m. fl. län, vol. 1." Protokollen från det ting där gossens föräldrar rannsakades börjar på fol. 519:

Anno 1690 d: 25 Februarij, höltz Laga Tingh med Allmogen af Gottlandz Norre Befallning å rätthan Tingzstad, öfwerwarande Landzhöfdingen Edle och Wählborne H:r Gustaff Adolph v: d: Osten genant Sacken, Chronones Befallningzman Wählbet:de Niclas Marckhusen, sampt Häradetz Eedsworne Nämdbh — — .

⁵ Den mest omfattande undersökningen av nordeuropeisk bortbytingstro är G. Piaschewski, *Der Wechselbalg*, 1935, som tar upp även skandinaviskt material. H. Appel, *Die Wechselbalgsage*, 1937, har i stort sett samma innehåll men är tunnare. Av den skandinaviska litteraturen kan man nämna F. Burjam, *Den skandinaviska folktron om barnet*, 1917, s. 12–48, J. S. Möller, *Moder og barn i dansk folkeoverlevering*, 1940, s. 233–260, och S. Solheim, *Byting*, KLN 2, 1957. De vanligaste svenska bortbytingssägnera behandlas i W. Liungman, *Sveriges sägner i ord och bild* 4, 1961, 227–252, tyvärr ganska rapsodiskt.

Bortbytingsmålet kommer som punkt 21 i protokollet (fol. 526v–528v) och skall här återges oavkortat:

Pastor i Fohle wyrdige och Wähllärde H:r Jöran Brygger, klageligen gaaf tillkiänna, huru såsom Kopparslagaren Peer Heides i Fohle och hans Hustru Dordi Lars dotter, hafwa sisledne Juuleaffton ett deras Barn, då på tijonde året, som altijd myckit siuukligt och skröpeligit, och alt ifrån det halfft år gammalt varit, så at det snart sagt i så mång år, tegat hwarcken dag eller Natt, och ganska wanskäpeligit varit, at dee derfore meent med flere andra at det wara en Byting, utlagt det samma i dagbergningen Juuleaffton på dyng högen, der at igenbytas, inrådde af een Chronobåtzman i Staden, wid Nampn Simon Simonson Nordberg, för detta till sitt Handtwärck een Smedzgesell, och är Barnet wid pass effter een Tijmas förlopp och något deröfwer, intagit, då det tegat /fol. 527/ och legat stilla alt intill moot Afftonen Juuledagen, då det gifwet up sin Anda, och Barnet dereffter blefwet Follcke lijkt, Munnen som förr varit updragen till den eena örat, då kommit i sitt rätta skick igen, dee samman krumpne Lemmarne då uthsträckte och Barnet sedan det varit dödt, så wackert och deijeligit som något Barn kunnat wara, som i dee 10. Åhren lijtet wuxet i Kroppen, men något i Hufwudet, så at föräldrarne med många flere varit i den Tanckan, att det förra blefwet bortbytt, och dee fått detta i stället igen; som twifwels uthan haar varit rördt af Slagh och sedan det dödt blefwet, Musculi och tendines gifwet effter och gängit i sitt Naturliga Lag och skick.

Q: Huru och när Barnet först blefwet så samman krympt och oformeligit som det war förra än det dödde, och om det så wardt födt till Werlden?

Modren swarade, at Barnet war wähl skapat födt hijt till Werlden, men då det war wid pass ett halfft Åhr gammalt, war hon med sin Man i Ången till Barshaga i Othems Sochn der dee då bodde, att samman räka Höö, då hon hade detta lilla Barnet med sig nidlagt i Gräset omsweept med Kläder, och när hon hade een lijten stund arbetat skreek Barnet ganska hårdt till, då släpte hon arbetet och lopp genast till Barnet och fan det sådant som det sedermeer haar varit, snart i 10. Åhr oformeligit och wanskäpeligit, hwilcket sedan all den tijden snart sagt aldrig tegat Natt eller dag, uthan Föräldrarne måste jämt bära det på Händerne.

Q: om dee trodde at det war een Byting, och at deras rätta Barn war bortbytt och dee fått detta i stället igen?

R: Gud weet det, men alla Menniskior som Barnet hafwa sedt, hafwa sagt så för dem, och effter Smeden Simon Simonson hade inrådt dem, som och war hoos dem Juhlafttonen, att dee skulle läggia Barnet på

dyng-Högen at igen bytas, hafwa dee så giordt i sin eenfalldighet, effter dee i så mång Åhr hafwa sedt så stoor ymka på sitt Barn.

Q: om dee då trodde at Barnet bleef förbytt på dyngehögen Juuleaftonnen?

R: Gud weet det: Men det dee intogo war intet likt det dee uthburo.

Förehöltz dem deras grofwa widskippelse och stora Wantroo, och huru lijtet och illa dee wore underwiste i sine Troos Articular och i sin Christendomb, och huru illa dee giordt som wijkit ifrån Gud och trodt Lögnen.

Q: Hwem dee trodde hafwa bytt Barn med sig?

R: det måtte fuller wara underbyggiarena och dee som boo under Jorden.

Remonstrerades dem än en gång deras widskippelse och stora wantroo, och förehöltz dem om dee och icke hafwa warit orsaaken till sitt Barns dödh, som siuukligt och swagt, till äfwentyrs hade fruset sig fördärfwa, och sålunda dagen effter blefwet dödt, och om dee icke deröfwer hade itt swårt Samweete?

R: Dee hade wäl lagt Kläder kring Barnet, så at ingen kiöld kunde det skada.

Q: om dee kunna med Eed och effter Lagh purgera sig, at dee icke till den ända uthlagt Barnet, at dee skulle sålunda blifwa af dermed, emedan dee till äfwentyrs warit Ledzne wid des skiötzell, qwijd och Klag?

R: Dee hafwa det aldrig täncktt, men af den ymka dee sågo på Barnet, tänckte effter inrådande, försökia hwad dem sades, och bode Gud förlåta Simon Smed, som dem dertill rådde, elliest hade dee aldrig giordt det samma.

Q: Hwarföre dee icke Rådförde sig med sin Kyrkioheerde först derom, och förra än dee Barnet uthburo, hwilcken uthan allt twifwel hade bättre underwijst och inrådt dem?

R: Dee wore intet så wijse.

Q: Om Båtzman Simon Smed war tillstädes?

R: Ja;

Q: Huru han är kommen till denna Konsten, och hwar han slijk diäfwulskap lärdt?

Hwilken swarade, sig hafwa warit till Röffes i Fohle, hwarest Skoomakare wore, och weet icke af hwad tillfälle dee kommit till at taala om Bytingar, då Ussarfwe Kirstin sade för honom tree Sagorne om Bytingar, och när han kom till Kopparslagarn och sagt desse tree Sagor för honom och Hustrun, giorde dee Råd sammans, att dee och wille försökia, om det kunde hielpa något, togo fördy Barnet och ladet uth på Dyngehögen.

Q: Om han halp dem bära uth Barnet?

R: Fadern baar det på halfwe gården och han sedan på dyngehögen, och bar han det åter in igen alleena.

Befalltes af Råten at han skulle förtällia dee tree Sagorne som Ussarfwe Kirstin honom sagt. Sade ändtlig: den första wara, att dee skulle Juuleafton i

Skyminngen bära Barnet uth på Dyngehögen, så skulle Bytingen förtryta det, och löpa sin Koos och läggia deras Barn i stället igen.

Den andra: at een Hustru een gång, som hade en Byting i Huuset, giorde up Eld på gälfwet och lådh, som hon wille Bryggia i ett Äggeskaall, då Bytingen blef det warse, sade han, Moor hwad giören J? Swarade hon, Jag skall Bryggia Öhl, Konungen kommer i Morgon hijt till oss. Sade Bytingen, då såg iag aldrig sådan Galenskap i mina dagar förr, Jag är nu 40 Åhr gammal. Och lopp deröfwer bort sin Koos, emedan han trodde nu intet mehra wara i förråd än at dee skulle Bryggia till Konungens ankombst i ett äggeskaal, och så worte dee af med honom.

Den tredie: det war een annan som äfwen hade en Byting i Huuset, den een stoor dräng altijd måtte gå och bära, och tilldrogz sig då dee om Sommaren skulle kiöra in Höö, kiörde en lijten Gåsse Höölasset, och store drängen måtte bära Bytingen, då stielpte den lilla Lasset omkull på een Broo, hwaröfwer den större drängen blef wreed och sade, derföre at iagh nu måste bära din diefwulsbytinge, kiörde den andra Lasset omkull, emedan iag intet fick hålla utj det samma för din skull, Jag skall slå dit Hufwud sönder, och bad den lilla drängen löpa heem efter hielp att häfwa up Lasset, då sade Bytingen till drängen: Tjg man stilla, iagh will hielpa dig Lasset up, och spräng så på föttren och kastade Lasset up; Då sade drängen till honom, Huru länge skola wij föda digh din Bytinge? Swarade Bytingen, till des i blifwen så fattige at i måste sättia Nycklarne i pant för itt Bröd. Och detta wore tree Sagorne.

Det förra Rådet försökte dee, och wore intet klookare.

Q: Om dee wore alla lijka om Rådet?

R: Hustru swarade intet dertill, men Peer Kopparslagare sade, at hans Hustru inte war inne då dee buro barnet uth, Båtzman öfvertygande honom at hon wijste wähl deraf, och war med dem lijka deelachtigh i detta orådet, men det war sant, sade han, at hon intet war inne då dee Barnet uthburo.

Befallningzman berättade, at hwar man trodde at denne Simon kunde något meer än annat Folck, det deel af Nämnden bejakade, till äfwentyrs deraf at han altijd är lustigh och galen i Mun.

Resolutio:

Peer Kopparslagare och hans Hustru Dordj Lars dotter, som hafwa föröfwat groof widskippelse och fördommelig Konst, på itt siuukt, skräpelig och äländigt, deras egit Barn, och Gudj bekänt, om dee och icke sålunda bracht det om lijfwet, plichte för sin groofwa Widskippelse och stora wantroo, hwardera med een Månadz Fångelse på Wattn och Bröd i Keijsaren, och stände uppenbara Kyrkioplicht å wedehörig orth och ställe effter sista Art: i Stadgan om Eeder;

Doch så, att denna Saaken med sielfwa Ransaakningen och Dommen, först i all ödmiukheet Communiceras Höglofl: Kongl: Swea HofRätt, huru wida den samma täckes dommen approbera, straffet lindra eller skärpa, hälst emedan stora praesumptioner [wore] at Barnet af deras oråd och Händawärckan dödt blefwet.

Häradz Rätten kan ej heller frijkalla Båtzman Simon Nordberg för samma straff, emedan han [warit] største Hielpredan till denne Galenskapen, gifwet Rådet, lärdt dem Konsten och sielf lagt Handen der wid och burit Barnet uth och in, hwilcket äfwen i diupaste ödmiukheet lämbnas till Kongl: Rättens Högmogna omdömme.

En jämförelse mellan det här återgivna protokollet och senare upppteckningsmaterial visar att Per Kopparslagares och Dordi Larsdotters uppgifter överensstämmer med vad som varit tradition rörande bortbytingar. Kännetecknet på att man har fått en bortbyting är som här att huvudet växer men inte kroppen. Precis som här heter det ofta, att bytet sker när hustrun tagit med sig barnet utomhus och lagt det ifrån sig för att räfsa hö, mjölka korna e.d.⁶

På frågan om vilka de trodde hade bytt barn med dem, svarar föräldrarna: "Det måtte fuller wara underbyggjarena och dee som boo under Jordan." De väsen som har misstänkts för att byta barn med människorna har benämnts olika i skilda delar av Sverige. I yngre gotländsk tradition talas det oftast om trollen eller "di sma undar jardi",⁷ men även benämningen "underbyggare" påträffas.⁸ Detta senare namn har en påfallande östlig utbred-

ning. Det har varit välkänt bland den svenskspråkiga befolkningen i Finlands kustbygder, på öarna utanför Estland och i Gammalsvenskby i Ryssland.⁹ På Öland har det varit känt i formen "unnerbygget".¹⁰ Inga belägg är kända från Sveriges fastland.¹¹

Det finns många olika sägner om hur folk som fått en bortbyting har förmått de övernaturliga väsendena att byta tillbaka. Ett synnerligen vanligt drag är att man har behandlat bortbytingen illa eller åtminstone låtsats vilja göra det. Man har piskat den tre torsdagskvällar i ett vägsål. Man har sopat den med en kvast över golvet och ut genom dörren. Man har eldat bakugnen glödhet och låtsats att man ville skjuta in bytingen på ugnsgrißlan, eller man har låtsats att man tänkte koka bytingen. I samtliga dessa fall skulle den verkliga modern till bortbytingen uppenbara sig och hämta sitt barn och återlämna det rövade människobarnet. Ytterligare en metod har varit att man lade bortbytingen på sophögen eller dynghögen. Den finns omvittnad i upppteckningar från södra och mellersta Sverige samt Danmark och Norge.¹² Det var det tillvägagångssättet som

⁶ Jfr t.ex. bortbytingssägner nr 236–238 och 243–244 i P. A. Säve, *Gotländska sägner I*: 1, 1959.

⁷ Säve nr 238–39, 242–44 (troll), 236, 240 ("di sma undar jardi"). Jfr U. Palmenfelt, "Di sma undar jardi", stenc. C1-uppsats vid Institutet för folklivsforskning, Sthlm, 1978, s. 27 ff.

⁸ H. Gustavson, *Gotländsk ordbok 2*, 1945, s. 1138 (Underbyggare); Palmenfelt s. 9.

⁹ Finlands svenska folkdiktning VII: 1, *Övernaturliga väsen*, 1919, s. 455 ff.; H. Vendell, *Ordbok öfver de östsvenska dialekterna h. 4*, 1907, s. 1071 (Underbyggare).

¹⁰ Meddelat i brev 12.9.1978 av arkivarie Rune Västerlund, *Dialekt- och folkminnesarkivet*, Uppsala. I svaren på ULMA:s kartfrågelista 1–6, "Underbyggare I–VI", finns belägg från tre ölandsocknar: Högby, Persnäs och Torslunda.

¹¹ Brevuppgifter 11.9.1978 av arkivarie Göran Hallberg, *Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund*, och 12.9.1978 av arkivarie Rune Västerlund, *Dialekt- och folkminnesarkivet*, Uppsala.

¹² C.-M. Bergstrand, *Värmlandssägner*, 1948, nr 168; dens., *Dalslandssägner*, 1951, nr 171; Burjam a.a.s. 35–38; Möller a.a.s. 252.

båtsmannen Simon Nordberg hörde Ussarfwe Kirstin berätta om och som han i sin tur lärde vidare. En detalj som bara förekommer i det gotländska protokollet är att handlingen skulle äga rum om julaftonen. I den mån de yngre uppteckningarna nämner en tidpunkt, talas det oftast om tre torsdagskvällar.

Inom den forskning som sysslar med magiska riter har man på senare tid ägnat allt större uppmärksamhet åt riterernas expressiva sida. Man har insett deras betydelse vid känslomässigt pressande tillstånd: oavsett om de leder till ett resultat eller inte, så ger de människorna tillfälle att uttrycka sina åsikter och önsningar. De ovan beskrivna bortbytingsriterna har en starkt expressiv prägel. Bortbytingen behandlas som något undermänniskt, som skräp, avfall. Den emotionella bakgrunden är givetvis den leda vid det hjälplösa, vanskapliga barnet som åratals skötsel förde med sig.

När barnet hade dött, blev det "så wackert och deijeligt som något barn kunnat vara". Även om Per Kopparslagare och hans hustru inte öppet tillstår det, så tycks de ha menat att de fick igen sitt eget barn under julnatten. På frågan om de trodde att det blev utbytt på dynghögen, svarar de: "Gud weet det, men det dee intogo war intet lijkt det dee uthburo." Man kan jämföra deras upplysning med den utbredda folktron att det rätta barnet dog samtidigt med bortbytingen och att trollen då bytte tillbaka. Sannolikt har den uppstått för att motivera att barn som trots vara bortbytingar fick en plats i kyrkogårdens vigda jord efter döden. Den kommer till uttryck i en sägen som

har berättats om den knappt meterhöga bytingen i Bohult, som Hyltén-Cavallius fick beskriven för sig:¹³

Han dog när han var trettio år. När han skulle begravas hade man gjort likkistan lika stor som till en fullväxt människa, för det troddes att trollen skulle göra ett utbyte mellan bytingen och människoliket, och det gjorde de på begravningsdagen. När begravningsfolket kom mitt för Skärshöj berg så stannade hästen, och det var omöjligt att förmå honom att gå vidare. Till slut gick det, men då var alla övertygade om att utbytet hade ägt rum.

Den andra berättelsen, i vilken man förmår bortbytingen att flytta genom att låtsas brygga öl i ett äggskal, är antagligen den mest spridda av alla bortbytingssåger. Dess utbredning i Europa är västlig; den har enligt Gisela Piaschewski framför allt hemortsrätt på skandinaviskt, tyskt, engelskt, keltiskt och franskt språkområde.¹⁴ Sägen har senast behandlats i en uppsats av Robert Wildhaber som innehåller rika käll- och litteraturhänvisningar.¹⁵ I den påvisas att den totala utbredningen är betydligt större; bl. a. har sägen nått Italien. Det äldsta kända belägget för äggskalsmotivet i förbindelse med bortbytingar finns i skriften "Pleasant Treatise of Witches", som trycktes i London 1673. Där berättas om en kvinna, som av en präst får rådet att slå itu tolv ägg och ställa de tjugofyra äggskalshalvorna framför bortbytingen, vilken därefter sätts ut på dynghögen.¹⁶

¹³ B. af Klintberg, Svenska folksåger, 1972, s. 148.

¹⁴ Piaschewski a.a.s. 93.

¹⁵ R. Wildhaber, Die Eierschalen in europäischem Glauben und Brauch. Acta Ethnographica Acad. Scient. Hungaricae 1970, s. 435 ff. Senare har några exempel på den vers som ingår i sägen stått att läsa i R. Grambo, Verses in legends. Fabula 12: 1, 1971, s. 60-61.

¹⁶ Piaschewski a.a.s. 120 f.

Det belägg som hittills ansetts vara det näst äldsta är den version av sägnen som bröderna Grimm lät ingå i sina 1812 publicerade "Kinder- und Hausmärchen".¹⁷ Kvinnan som fått en bortbyting i vaggan får där rådet att koka vatten i två äggskal. Detta lockar bortbytingen att skratta och därmed röja sig. Det i särklass vanligaste motivet i yngre sägenvarianter är dock det som vi finner i det gotländska protokollet: att man ställer till med ölbrygd i ett äggskal. Motivets höga ålder i folkdiktningen framgår av att det påträffas redan i en av Hervararsagans gåtor.¹⁸

Ett exempel på hur sägnen har berättats i yngre svensk tradition är följande uppteckning från Kvistbro i Närke:¹⁹

Det var på ett ställe de hade en byting, han åt så mycket de gav honom. Men han talade inte och ville inte lära sig gå upp. Så var det en man, som kom gående dit, och denne sa, att han skulle hjälpa dem. Och han högg av ett ägg på mitten, tömde innehållet, hällde i vatten och satte skalen på glöd. Då frågade bytingen, vad han tänkte göra. "Jo, jag tänkte brygga, för vi väntar kungen", sa han. Då svarade bytingen: "Nu är jag så gammal, så jag har sett Tiven tre gånger brunnen och med rot igen upprunnen, men aldrig har jag sett dem brygga i ett äggskal och vänta kungen." – "Ja, är du så gammal, då ska du inte ligga här, då får du gå dit du är hemma", sa de till bytingen. Och då tog de honom med våld och bar ut honom på marken och satte honom. Då kom en skogarå, eller vad hon var, med ett älskligt barn och satte ner på marken. Och så sa hon: "Nu har jag haft erat barn i så många år, men jag har aldrig behandlat det så illa, som ni gjort mitt i dag." Sägen var så, när jag var barn.

¹⁷ Nr 39, Drittes Märchen. Jfr J. Bolte och G. Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm I, 1913, s. 368 f.

¹⁸ B. Kahle, Bier in Eierschalen gebraut. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 16, 1906, s. 414 f.

¹⁹ D. Harbe, Folkminnen från Edsbergs härad I, 1950, nr 393.

Även om den här varianten är utförligare än den gotländska i de flesta andra avseenden, så är den mera kortfattad på en punkt: beskrivningen av bortbytingens reaktion på ölbrygden. I båda varianterna avslöjar den sin ålder och säger att den aldrig förr sett något så galet. I den gotländska tolkar den dessutom bryggkarets litenhet som ett tecken på att matförrådet har tagit slut, och det är därför som den lämnar huset. Det motivet är mindre vanligt i de yngre varianterna, men det finns dock i ett fåtal uppteckningar, t. ex. följande halländska:²⁰

Det var i Kärret de hade en bortbyting. Han var borttadd och satt i en stol för jännan. Vem som köpte gården, så skulle han ha honom, för han skulle ha sin försörjning på gården. Så var det en, som sa till dem en gång, att de skulle brygga i ett äggskal emot att kungen skulle komma. Bortbytingen hade varit där i många ägares tid, men han hade aldrig talat. Men när han fick se, att de lagade till att brygga i ett äggskal, sa han: "Är det blivit så smått, så är det bäst jag tar spetorna ur fötterna och går."

Ölbryggningen i äggskalet är det vanligaste av de tokiga hushållsgöromål som får bortbytingen att röja sig. I uppteckningar från södra Skandinavien förekommer i stället ofta att hustrun kokar gröt i ett äggskal. Det vanligaste motivet i norrländska varianter är att hon använder en häpnadsväckande stor grötvisp, t. ex. en talltopp. Uppgiften att ölbryggningen eller matlagningen beror på att man väntar besök av kungen är säregen för svenska och norska varianter.²¹ I Sverige finns den, förutom i de redan citerade uppteck-

²⁰ C.-M. Bergstrand, Hallandssägner, 1949, nr 93.

²¹ De norska varianterna av sägnen finns förtecknade i R. Th. Christiansen, The Migratory Legends, FF Communications 175, 1958, under typnumret 5085, The Changeling.

ningarna, i ett flertal belägg från Småland, Halland, Västergötland och Bohuslän.²²

Bortbytingens ålder är i den gotländska 1600-talsvarianten så blygsam som 40 år. I de flesta senare uppteckningarna av sägnen, både inom och utom Skandinavien, avslöjar den i en vers en långt mera fantastisk ålder. Den har sett tre ekeskogar växa upp och ruttna ner, men aldrig förr har den sett något så tokigt som ölbrygd i ett äggskal. Inte sällan nämner åldersversen en speciell skog: i tysk tradition ofta Böhmerwald, i svensk Tiveden. Som Julius Ejdestam har visat är Tivedenversen spridd över ett betydande område i Svealand och västra Götaland.²³

Redan Jacob Grimm sammanställde i sin "Deutsche Mythologie" ett antal västeuropeiska varianter av bortbytingssägner i vilka åldersversen ingår. Han antog att det rörde sig om en gammal sägentradition.²⁴ En senare tysk folklorist, Friedrich Ranke, sammanställde åldersversen med några omdiskuterade rader i Vqluspås andra strof och menade att dessa antagligen gick tillbaka på en missförstådd keltisk version av åldersversen.²⁵ Hans teori har lett till att också religionshistoriker och

norröna filologer intresserat sig för bortbytingssägner. Carl-Martin Edsman har sålunda i en uppsats dragit fram ett omfattande skandinaviskt sägenmaterial, som visar väl så stora överensstämmelser med raderna i Vqluspå som det keltiska.²⁶ Alfred Jakobsen har inspirerad av åldersversen lagt fram ett förslag om hur Vqluspåstrofen ursprungligen kan ha lytt.²⁷

Den tredje av de bortbytingssägner som Per Kopparslagare och hans hustru fick höra är betydligt mindre spridd än sägnen om ölbrygden i äggskalet. Den finns dock upptecknad i de flesta landskapen i Götaland. P. A. Sävastötte 1850 på en version från Fårö, bara ett par mil norr om Fole.²⁸ Den lyder:

Vid Kalbjerga var ett "bytes-barn", som aldrig växte men åt förskräckligt. – När drängen i gården engång kört sig fast i gat-grinden med ett sädes-lass, sade "burrt-bytingen": "Nu skall du få se att jag är stark!" – "Jo, jo", sad' drängen, "det är ej underligt, för du äter så mycket!" – "Mycket!?" utropade burrtbytingen: "jag skall ännu äta så mycket, att "fällken" måste sälja nyckelknippan för bröd – ; förr slipper jag ej här ifrån!" – och dermed så tog han och lyftade hela sädes-lasset på sidan. –

Men drängen talade straxt om detta för bonden, hvilken genast gick med nyckel-knippan i nästa gård och köpte bröd: då sluppo de af med "bort-bytingen".

Den yngre versionen visar att slutet i berättelsen från 1690 är ofullständigt. Bytingens uppgift om att folket måste föda honom, till dess de blir så fattiga att de måste sätta nycklarna i pant för

²² T. ex. R. Dybeck, Runa 1847 s. 37–38; Folkminnen och folktankar 1915 s. 173; Hyllén–Cavallius a. a. nr 44 och 44 A; J. Kalén, Halländska folkminnen, 1927, s. 257; af Klintberg a. a. nr 149; L. Linnarson, Bygd, by och gård 2, 1950, s. 264.

²³ J. Ejdestam, Bortbytingen och Tiveden. Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Skaraborgs län 3, 1953, s. 9–19.

²⁴ J. Grimm, Deutsche Mythologie, vierte Ausgabe besorgt von E. H. Meyer, I, u. å., s. 388.

²⁵ F. Ranke, Der Altersspruch der Seherin. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 78, 1941, s. 51–61.

²⁶ C.-M. Edsman, Återspeglar Vqluspå 2: 5–8 ett schamanistiskt ritual eller en keltisk åldersvers? Arkiv för nordisk filologi 63, 1948, s. 1–54.

²⁷ A. Jakobsen, Til strofe 2: 5–6 i Vqluspå. Maal og Minne 1963, s. 79–93.

²⁸ Sävastötte a. a. nr 241.

ett bröd, bör ha följts av att man gjorde sig kvitt honom just på det sättet.

Sågnen är uppbyggd kring två motiv, som i den yngre traditionen förekommer både förenade och var för sig. Det ena är att bortbytingen avslöjar sin styrka genom att hjälpa drängen eller pigan med ett hölass. Det andra är att han röjer hur man kan bli av med honom genom att köpa bröd för dörrnycklarna. I den sammansatta formen är sågnen känd, förutom från Gotland, från Halland och Bohuslän.²⁹

Värdet i det gotländska aktstycket ligger inte bara i det levande exemplet på bortbytingstro och i de sägner som återges. Vi får genom det också en inblick i hur det gick till när sägnerna framfördes och spreds. Båtsmannen Simon Nordberg berättar att han varit på besök i en gård i Fole, där det var skomakare. Man hade kommit att tala om bytingar, och en kvinna berättar då de tre sägnerna. Det är väl omvittnat att hantverkarna har haft en stor betydelse för sägnernas spridning i bondesamhället. När de drog från gård till gård med sina gesäller blev de ofta mittpunkten i berättarsammankomster, där såväl de själva som gårdens folk och grannar deltog.

²⁹ Svenska landsmål och svenskt folkliv III: 2 nr 285; C.-M. Bergstrand, Bohuslänska sägner, 1947, nr 103; dens., Gammalt från Orust, 1962, s. 55–56.

Om båtsmannen Simon Nordberg intygar befallningsmannen och delar av nämnden ”at hwar man trodde at denne Simon kunde något mer än annat Folck”. Det är en synnerligen vanlig omskrivning för sådana personer i bondesamhället, som har tilltrots en viss trollkunnighet.

Tingsrättens inställning till talet om bortbytingar och underbyggare är helt igenom avvisande. Det stämplas upprepade gånger som ”groof widskippelse och stor wantroo”. Man tror inte på något utbyte av barn på dynghögen under julaftonen, utan förändringen i barnets utseende beror på att ”Musculi och tendines gifwet effter och gångit i sitt Naturliga Lag och skick” efter det att döden inträtt. En sådan ståndpunkt omfattades den gången bara av en liten bildad krets i Sverige. Genom katekesundervisning försökte prästerna föra ut den bland allmogen, men det skulle dröja länge ännu innan den blev allmänt vedertagen. Tingsrättens nyktra tonfall kontrasterar också bjärt mot den djävulstro, som ännu grasserade i hela landet. Man kan påminna om att det bara var ett femtontal år tidigare som flera hundra människor hade förklarats vara trollpackor och avrättats, anklagade för att ha flugit genom luften på kvastar, kor och grisar till djävulen och hans anhang i Blåkulla.

Zusammenfassung

Wechselbalsagen in einem gotländischen Gerichtsbuch von 1690

Seit den vierziger Jahren des vorigen Jahrhunderts wurden in Schweden Traditionen über Wechselbälger in grosser Menge aufgezeichnet, ältere Wechselbalsagen aber waren bislang nicht bekannt. In einem gotländischen Gerichtsprotokoll von 1690 werden jedoch drei Wechselbalsagen mitgeteilt.

In dem Prozess angeklagt war ein Elternpaar, das am Weihnachtsabend einen zehnjährigen Sohn auf den Dunghaufen gelegt hatte, woraufhin das Kind erfroren war. Die Eltern glaubten, das Kind sei ein Wechselbalg. Es sollte vertauscht worden sein, als es ein halbes Jahr alt war und die Mutter es mit hinaus

aufs Feld genommen hatte. Das Kind war seitdem kränklich gewesen und hatte Tag und Nacht geschrien, und nur sein Kopf war gewachsen. Man meinte, die unterirdischen Elfen (*underbyggarna*) hätten das Kind vertauscht. Als es starb, glätteten sich seine verzerrten Gesichtszüge und Glieder, und da glaubten die Eltern, sie hätten ihr eigenes Kind zurückbekommen.

Auf ihre Handlungsweise waren die Eltern durch einen Bootsmann verfallen, der in einem Bauernhof im Kirchspiel drei Erzählungen von Wechselbälgern gehört hatte. Die erste davon, die zum Tode des Kindes führte, berichtete, dass ein Wechselbalg, den man in der Dämmerung des Weihnachtsabends auf den Dunghaufen hinausträgt, seines Weges läuft und dafür das richtige Kind hinlegt.

Die zweite handelt von einer Ehefrau, die einen Wechselbalg hat und vorgibt, Bier in einer Eierschale brauen zu wollen, weil der König zu Besuch kommen soll. Darauf sagt der Wechselbalg, so etwas Ver-

rücktes habe er noch nie gesehen, obgleich er 40 Jahre gelebt habe. Sodann macht er sich davon, weil er glaubt, die Essensvorräte seien zu Ende, da man in einem so kleinen Gefäss brauen wolle.

Die dritte Sage erzählt von einem Wechselbalg, der immer von einem Knecht umhergetragen werden muss. Einmal, als eine Heufuhre umgekippt ist, ver-rät er seine Stärke und hilft dem Knecht, das Heu wieder auf den Wagen zu laden. Er erklärt auch, er werde im Hause bleiben, bis der Bauer so verarmt sei, dass er seine Schlüssel verpfänden müsse, um Brot zu beschaffen.

In einem Kommentar zu den drei Sagen werden ihre Entsprechungen in der jüngeren Überlieferung geschildert. Besonders die zweite war in Europa weit verbreitet und wurde ausführlich in der wissenschaftlichen Literatur behandelt. Die hier vorgelegte gotländische Variante ist die zweitälteste, die man kennt; älter ist lediglich eine 1673 gedruckte englische Version.

Übersetzung: Christiane B. Sjöberg

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Etnologisk forskning i England

Av Birgitta Frykman

Artikeln sammanfattar erfarenheterna av en studieresa till England i april 1978 och det förberedande arbetet med en ny kurs "Livsformer och samhällstyper i England" vid Etnologiska institutionen i Göteborg. Kursens målsättning och avgränsningar har styrt informationsinsamlingen och inledningsvis presenteras därför kortfattat de avvägningar som legat till grund för kursuppläggningsen. Olika forskningsinriktningar, som i valet av arbetsmetoder och studie-fält står nära den svenska etnologin, presenteras i form av en litteraturoversikt. Ett kriterium vid urvalet av litteratur har varit att de omnämnda arbetena skall innehålla utförliga litteraturhänvisningar som gör det möjligt för den intresserade att söka sig vidare på egen hand. Engelsk etnologi och i rubriken innefattade, närbesläktade forskningsinriktningar är ett stort och mångsidigt begrepp och artikeln gör inte i något avseende anspråk på att ge en fullständig bild. Den skall i stället ses som en introduktion, präglad av kursens målsättning och personlig intresseinriktning, till ett område som är mycket svåröverskådligt på grund av den stora aktiviteten och ständigt växande litteraturmängden liksom det förhållandet att ämnesbenämningar i Sverige och Storbritannien inte alltid står för samma kunskapsinnehåll.

Livsformer och samhällstyper i England

I de nuvarande etnologiska kurserna på grundutbildningen är vid de svenska universiteten det allmäneuropeiska materialet av tids- och utrymmeskäl starkt begränsat. I syfte att ge en bättre helhetsbild av människors levnadsförhållanden i ett utomskandinaviskt land har det i Göteborg tillkommit en kurs vid sidan av de ordinarie grundkurserna. Att valet då har fallit på England har flera orsaker. Västkusten har i alla tider som en del av det nordatlantiska kulturområdet haft goda kontakter med Brittiska öarna. Engelska är huvudspråk i skolundervisningen och kursen riktar sig förutom till etno-

loger även till lärare och engelskstuderande, som vill komplettera sina realiakunskaper om landet med ett studium av de sociala och materiella villkor som präglat människornas tillvaro.

Kursens tidsram¹ har gjort det nödvändigt med en begränsning till enbart England. De i många avseenden kulturellt särpräglade övriga delarna av Brittiska öarna – Irland, Skottland och Wales – har tills vidare lämnats utanför. I tiden ligger tyngdpunkten i kursen på perioden från ca 1850 fram till i dag med tillbakablickar på förindustriell tid och den utveckling som lett fram till det högviktorska samhället.

Kursen vill ge en orientering om variationen av samhällsbildningar, olika sociala gruppers livsformer och arbetsvillkor och hur de förändras under tidsperioden. De materiella aspekterna har begränsats till de mänskliga basbehoven – bostad, kosthåll, kläder – vilka också är nära sammankopplade med arbetslivet och den sociala strukturen. Målsättningen har varit att belysa levnadsvillkoren för samtliga sociala skikt för att uppnå en helhetsbild. I praktiken har emellertid störst utrymme kommit att ägnas åt städernas och landsbygders arbetarmiljö sedd i relief mot den dominerande medelklasskulturen, främst beroende på tillgången på lämplig kurslitteratur. Kursens inriktning gör att de i andra sammanhang aktuella och ofta citerade teoretiskt inriktade arbetena av brittiska socialantropologer saknas här.

Etnologi

Den självklara utgångspunkten för en etnolog, som söker kunskap om engelska förhållanden är Institute of Dialect and Folk Life Studies i Leeds, lett av S. F. Sanderson, som har presenterat institutionen i en artikel i *Ethnologia Euro-*

¹ Kursen omfattar 5 poäng, vilket innebär 5 veckors heltidsstudier och ca. 1 000 sidor litteratur.

paea (Sanderson 1967). Etnologiska kurser gavs där för första gången läsåret 1960–61. Fortfarande är det den enda etnologiska universitetsinstitutionen i Storbritannien. De studerande vid institutionen i Leeds har under årens lopp producerat ett stort antal uppsatser och avhandlingar kring mycket varierande etnologiska och folkloristiska ämnen, där både agrar och urban miljö är representerade och behandlade såväl historiskt som i ett nutidsperspektiv. Det föreligger en tryckt förteckning över de tidigare av dessa arbeten (Sanderson 1971)², som i övrigt endast finns i original på institutionen.

Etnologin som universitetsämne etablerades visserligen sent i England men redan under mellankrigstiden började det växa fram en betydelsefull etnologisk forskning med förankring i museerna. Den var till stor del inspirerad av kontakter med Skandinavien och Åke Campbells och Sigurd Erixons betydelse för etnologin i Storbritannien framhålls gärna (Owen 1975). Flera skandinaviska etnologer har också varit anställda som lärare vid institutionen i Leeds.

Etnologerna i Storbritannien har främst publicerat sina arbeten i form av tidskriftsartiklar. De behandlar ofta ämnen med anknytning till museernas föremålsbestånd. En översikt över olika inriktningar inom brittisk etnologisk forskning fram till idag har lagts fram av T. M. Owen (1975). Den centrala etnologiska tidskriften är den välkända *Folk Life*. Viktig är naturligtvis också den främst folkloristiska och mer internationellt inriktade *Folklore*.

Muntligt material i historisk forskning

Inom främst socialhistoria, men också andra grenar av historievetenskapen, finns inriktningar, som är nära besläktade med etnologin. Ett bra exempel på detta är oral history, dvs. muntlig historia. En av dess främsta företrädare, Paul Thompson vid Essex universitet, är noga med att framhålla att muntlig historia är en arbetsmetod, inte en särskild gren av historieforskningen och att den kan och har använts inom många olika forskningsfält. Muntlig historia innebär kort sagt att man arbetar med intervjuer för att belysa aspekter av människors liv, som sällan eller aldrig kommer till uttryck i

officiella dokument. Att använda intervjuer som källmaterial, vilket skall behandlas kritiskt som varje annat källmaterial, är för svenska etnologer något så självklart att det först är svårt att förstå de muntliga historikernas intensiva försvar av arbetssättet. I England har emellertid metoden starkt ifrågasatts av andra historiker, som föraktfullt talar om "gamla gubbar som gaggas om sin ungdom" och hävdar att en seriös historieforskning måste bygga på skriftliga dokument från perioden ifråga (Thompson 1978c: 62). Detta motsatsförhållande bottnar i skillnader i målsättning och inriktning, liksom behovet av att värna om det egna ämnets forskningstraditioner, eftersom intervjumetoden uppfattas som främst sociologisk. Det är emellertid nyttigt också för en svensk att läsa Thompsons historik över användandet av muntligt material i historisk forskning i hans bok *The Voice of the Past* (1978c), där han skisserar en lång utveckling från de skriftlösa samhällena och de gamla grekerna till i dag. Boken ger för övrigt en god introduktion till den "muntliga historieforskningen", presenterar dess målsättning och arbeten, som kan hänföras till denna rubrik, samt diskuterar praktiska och källkritiska problem i samband med intervjuer.

En mer kortfattad introduktion till muntlig historia i England har nyligen publicerats i tidskriften *Nord-nytt* (Thompson 1978b), där Thompson också presenterar det forskningsprojekt som bl.a. har resulterat i boken *The Edwardians* (Thompson 1975). Projektet har som mål att dokumentera arbets- och familjeliv i Storbritannien före 1918 och har bedrivits med anslag från Social Sciences Research Council. Ett representativt urval av 500 individer från olika geografiska områden och sociala skikt har intervjuats med hjälp av bandspelare. Samtliga intervjuer är fullständigt utskrivna och har tillsammans med banden arkiverats på Sociologiska institutionen vid Essex universitet. Dessutom finns här också ett systematiskt register, där avsnitt av intervjuerna katalogiserats under olika ämnesrubriker. *The Edwardians* behandlar människors villkor i Storbritannien före första världskriget: barn, unga, gamla, kvinnor och män, skillnader mellan sociala grupper och mellan olika delar av landet. Ett avsnitt återger intervjuer som spänner över hela den sociala skalan från de högsta till de lägsta socialgrup-

² Den tryckta förteckningen hålls aktuell genom stencilerade listor över uppsatser och avhandlingar från 1971 och framåt.

perna. Slutligen analyseras de aktiva faktorerna i den sociala förändringsprocessen och dess resultat.

Paul Thompson har en klart redovisad socialistisk målsättning med sitt arbete och ser muntlig historia inte bara som ett redskap för historieforskningen utan också som en samhällsförändrande faktor:

”Muntlig historia är en historia, som ställer människan i centrum. Den gjuter liv i historien själv och vidgar dess ramar. Den lyfter fram hjältar, inte bara från ledarskiktet utan också från folkets okända massa. Den uppmuntrar studenter och lärare att bli arbetskamrater och leder historien in i och ut ur samhället. Den hjälper de mindre privilegierade och särskilt de gamla till värdighet och självförtroende. Den skapar kontakt – och härigenom förståelse – mellan sociala klasser och mellan generationer. Och för enskilda historiker och andra med delade erfarenheter kan den skapa en känsla av samhörighet med en plats eller en tid. Kort sagt, den leder till mer fullvärdiga människor.” (Thompson 1978c: 18).

Vid Essex universitet arbetar också andra forskare med projekt, som utvecklats ur arbetet med familj och arbetsliv i England före och under första världskriget. Thea Vigne undersöker medel- och överklassfamiljen (Vigne 1975, 1977) och Trevor Lummis studerar arbetsliv och social struktur bland fiskare i East Anglia (Lummis 1977). Båda dessa projekt är fortfarande under arbete och kommer att resultera i ytterligare publikationer. I York forskar Christopher Storm-Clark kring gruvarbetarna under perioden 1870–1970, också det ett arbete som fortfarande pågår (Storm-Clark 1971).

En av de tidiga förespråkarna för användandet av intervjuer som historiskt källmaterial är George Ewart Evans, som redan i mitten av 50-talet började samla information om levnadsförhållanden och arbetsliv i jordbruksbyarna i East Anglia. Resultaten har han publicerat i ett vid det här laget stort antal böcker. Under senare år har han i någon mån vidgat sitt undersökningsområde geografiskt och socialt till att omfatta bl. a. också gruvarbetarna i sin barndoms Wales samt människor i urban och maritim miljö. Hans arbeten redovisar medvetet ett relativt obearbetat källmaterial och häri ligger en av svårigheterna med hans böcker för en utomstående. Den ofta rapsodiska framställningen med korta ögonblicksbilder av t. ex. skörd eller kyr-

kobesök efterlämnar många obesvarade frågor om sammanhang och jämförelsematerial.³

Intresset för muntlig historia är för närvarande stort i England. Några av företrädarna för denna riktning samlades 1970 för att skapa ett kontaktforum vilket resulterade i de första numren av tidskriften *Oral History*. Några år senare bildades *Oral History Society* som också övertog ansvaret för tidskriften som redovisar resultaten av intervjubaserade forskningar inom ett vitt historiskt och sociologiskt fält. Förutom artiklar innehåller den rapporter från konferenser, bokrecensioner och kortare presentationer av pågående och planerade projekt. Inspelningsteknik och arkivfrågor hör också till de återkommande ämnena. Två temanummer om familjehistoria (1975, Vol 3:2) respektive kvinnohistoria (1977, Vol 5:2) bör särskilt nämnas.

”Historieverkstäder”

Den socialistiska målsättningen är än klarare uttalad av den historieforskning, som i nära samarbete med *Oral History Society* initierats av Raphael Samuel vid *Ruskin College* i Oxford. *Ruskin College* är fackföreningsrörelsens college och eleverna utgörs vanligen av vuxenstuderande. Samuel har berättat hur han som nyutträd lärare frapperades av klyftan mellan eleverna och de akademiska lärarna och av att undervisningen helt försummade att tillvarata de studerandes egna erfarenheter. I slutet av 60-talet inledde Samuel arbetet med att låta de studerande skriva sin egen eller sin ursprungsmiljöns historia, utifrån såväl egna erfarenheter som intervjuer och arkivmaterial. Dessa *History Workshops*, här översatt med historieverkstäder, fick till en början arbeta underjordiskt och först i och med att verksamheten vunnit erkännande utanför Oxford legaliserades den också här. Två samlingsvolymerna har hittills publicerats: *Village Life and Labour* (1975) och *Miners, Quarrymen and Saltworkers* (1977). Flera böcker i samma serie är under arbete och kommer att behandla ämnen som hantverksyrken, kvinnoyrken, den uniformerade arbetarklassen, barndomen, populärkultur, familj och äktenskap.

³ I litteraturförteckningen nämns endast den senaste av Ewart Evans böcker. Där återfinns också titlarna på hans tidigare arbeten.

En presentation av målsättningen och framväxten av historieverkstäderna finns i inledningen till *Village Life and Labour*. Båda de hittills utkomna volymerna innehåller dels en allmän översikt, dels artiklar kring specifika aspekter av bokens tema. I *Village Life and Labour* finns t. ex. en artikel om skördarbetare under 1800-talet av David H. Morgan, som behandlar såväl arbetsprocesser som de ekonomiska aspekterna, vilka var centrala under en period, då inkomsterna från skörden var ett oundgängligt tillskott till lantarbetarfamiljernas ekonomi (Morgan 1975). I Kitteringhams artikel i samma bok belyses kvinnors och barns arbete inom jordbruk och hemindustri under samma period. Hon visar där med konkreta exempel på hur lantarbetarfamiljens ekonomi, arbetsvillkor och bostadsförhållanden omöjliggjorde ett hemliv och en kvinnoroll efter tidens rådande medelklassideal. Som ett resultat kom arbetarkvinnorna på landet att betraktas som omoraliska, förrådde och som dåliga husmödrar (Kitteringham 1975). Boken innehåller också en artikel av Samuel om Headington Quarry, ett icke-agrart egalitært landsbygdssamhälle med ett sammansatt näringsliv (Samuel 1975), vilket för övrigt i vissa avseenden har jämförts med det av Orvar Löfgren behandlade fiskarsamhället Bua på svenska västkusten (Thompson 1978a).

Numera är historieverkstäder något som inte bara förekommer vid Ruskin College. Från Oxford har arbetssättet spritt sig över stora delar av landet. Målsättningen är oftast att engagera också människor utanför universiteten i arbetet med att skriva folkets historia. Historieverkstäderna är i huvudsak av två slag: dels de som under ett par dagar samlar intresserade kring ett mer allmänt tema som kvinnohistoria eller konsten och samhället, dels de med lokal anknytning som i många fall har en mer eller mindre permanent basorganisation av intresserade i området och återkommer med historieverkstäder kring olika teman som rör människors liv i staden eller stadsdelen. Det kan tilläggas att lokalt förankrade historieverkstäder på landsbygden är sällsynta. Ett utdrag ur programmet för en historieverkstad i Tottenham kan tjäna som ett ganska typiskt exempel på ämnesval: Att flytta till Tottenham och en ny livsstil; en Tottenhamsfamiljs historia, stadsdelar i Tottenham; anti-fascism; kvinnor och poli-

tik; fabriksorganisationer.

En av de tidigare och numera väl etablerade lokala historieverkstäderna finns i Hackney i nordöstra London och har bl. a. producerat en imponerande mängd publikationer kring människornas liv i stadsdelen från 1900-talets början till i dag. Människor från olika yrkesgrupper har uppmuntrats att själva skriva eller tala in sina självbiografier på band och de ges sedan ut som enkla men välgjorda böcker, som säljs till ett mycket rimligt pris. Bland dessa publikationer kan nämnas *Working Lives* (1977) i två volymer, där i varje del ett drygt tiotal människor berättar om sitt arbete och sin tillvaro i Hackney.

Tidskriften *History Workshop Journal* började utges 1976. Den är tvärvetenskaplig till sin karaktär och innehåller artiklar kring historiska, konstvetenskapliga, litteraturvetenskapliga och teoretiska ämnen liksom bokrecensioner och rapporter från historieverkstäder i olika delar av landet.

Lokalhistoria

Både historieverkstäder och muntlig historia är förankrade i skolorna. Där ansluter också en annan historisk inriktning, *local history* eller lokalhistoria. Bilden är till en början något förvirrande för en utomstående. Vad arbetar historieverkstäder i städer och stadsdelar med om inte lokalhistoria? Det skall också sägas att alla tre inriktningarna som de tar sig uttryck i skolorna arbetar med ett slags hembygdsforskning i ordets vidaste bemärkelse. Barnen får lära sig att se och upptäcka verkligheten omkring sig, sig själva och sin familj, olika gruppers skilda villkor och arbetsliv samt den historiska utvecklingen på ett lokalt plan med hjälp av intervjuer, fotografier och tillgängliga dokument. Lokalhistoria har emellertid inte någon politisk målsättning på samma sätt som historieverkstäderna och många av företrädarna för muntlig historia. En annan viktig skillnad är att lokalhistoria är ett självständigt ämne vid universitet och högskolor, medan historieverkstäder och muntlig historia är arbetsmetoder, som används av intresserade lärare inom den gängse historieuervisningen.

Lokalhistorien har också i regel ett större avstånd till den individuella människan. Alan Rogers har i en introduktion till ämnet, vilken

ursprungligen skrevs för en radioserie, definierat lokalhistoria som den del av historien som ligger på ett plan mellan den nationella och familjens eller individens historia. Samtidigt betonar han att människan står i centrum för all historieskrivning (Rogers 1977: 1). Rogers bok ger en god inblick i ämnet och dess arbetssätt utifrån rubriker som samhällsstruktur, bostadsförhållanden, yrkesliv, religion, skola, fritid etc. Den är främst tänkt som en handbok för den som själv vill arbeta med lokalhistoria. Inte minst användbara är de utförliga litteraturreferenserna.

Lokalhistoria på forskarutbildningsnivå finns enbart vid Leicesters universitet, där A. M. Everitt är professor. Uppgifter om pågående forskning vid institutionen i Leicester visar att tyngdpunkten i arbetet framför allt ligger på äldre tidsperioder, vilket naturligtvis inte innebär att en lokalhistoriker inte kan arbeta med ett material som sträcker sig in i vår tid. W. G. Hoskins, förutvarande professor i lokalhistoria i Leicester, har ett perspektiv som sträcker sig från förhistorisk tid fram till i dag i sin bok *The Making of the English Landscape* (Hoskins 1970).

Intresset för lokalhistoria är stort i England också utanför universitet och skolor både bland individer och sammanslutningar, som i många fall står nära våra hembygdsföreningar. Där finns naturligtvis många publikationer på regional nivå men också en samordnande tidskrift, *The Local Historian*. Den innehåller allmänna artiklar kring mål och arbetsmetoder, bokrecensioner och uppgifter om museer och konferenser. En sammankomst mellan muntliga historiker och lokalhistoriker i Reading 1978 visade att det finns många kontaktpunkter mellan de båda riktningarna trots de skillnader i målsättning och inriktning som det har visats på här (Bornat m. fl. 1978).

Socialhistoria

Som redan framhållits kan mycket av det arbete som ovan relaterats också rubriceras som socialhistoria. För klarhetens skull har det emellertid etiketterats efter underrubriker och här skall endast nämnas ytterligare några exempel på litteratur om människors levnadsförhållanden i England under den period som kursen ompäpnar. Först skall bara erinras om att Trevelyans klassiska *Social History of England* (Trevelyan

1944) fortfarande är grundläggande för den som vill ha en översikt över den socialhistoriska utvecklingen fram till 1900-talets början. En mycket användbar översikt över en viktig del av perioden är också *Bests Mid-Victorian Britain*, som redogör för de materiella och sociala villkoren i det samhälle, som står som det industrialiserade Storbritanniens ekonomiska höjdpunkt (Best 1971).

Framväxten av en engelsk arbetarklass under perioden 1780–1832 skildras uttömmande av E. P. Thompson i *History of the Working Class in England* (Thompson, E. P. 1968), vilket ger en väsentlig bakgrundskunskap för förståelsen av arbetarklassen under senare tidsperioder. Här ges stort utrymme åt beskrivningar av olika arbetarkategoriernas arbets- och hemliv på landet och i städerna förutom en analys av den ekonomiska och politiska utvecklingen.

Medelklassen har behandlats av bl. a. Lewis och Maude (1949), som ger ett historiskt perspektiv på dess utveckling. Begreppet *the middle classes* understryker här att det är en heterogen grupp med avseende på yrkestillhörighet, utbildning och ekonomi men författarna visar också på likheter i attityder och värderingar som motiverar användandet av begreppet medelklass.

J. Burnett har gjort en ingående socialhistorisk undersökning av kosthället i England från 1815 till i dag inom olika sociala grupper (Burnett 1968). Han visar bl. a. på felaktigheterna i sådana vitt utbredda föreställningar som att maten förr var hälsosammare än i dag och att lantarbetarna i äldre tid åt bättre än fabriksarbetarna i städerna. Ett intressant avsnitt handlar om tillsatser i maten under början av 1800-talet, vilket ofta fick förödande konsekvenser. Det berättas att årligen avled barn som resultat av att sötsaker färgats med giftiga ämnen som koppar eller bly. Mindre dramatiskt men på sikt väl så ödesdigert var det vitt spridda bruket att blanda upp mjölet med finmalen sten för att öka brödets vikt. Under en tid då stora grupper var hänvisade till en diet som i stort sett enbart bestod av bröd och te fick en sådan minskning av brödets näringsvärde vittgående konsekvenser. Hembakningens svaga tradition i England får också sin förklaring; bränslebrist och bostäder utan ugn ledde till att stora delar av befolkningen också på landet tidigt övergick till att köpa sitt bröd hos bagaren.

Samme författare har också behandlat bostadsförhållandena på landsbygden och i städerna i ett nyutkommet arbete (Burnett 1978). Det är en förträfflig handbok som kartlägger olika typer av bostäder inom olika geografiska områden och sociala skikt samt redogör för privata och statliga bostadspolitiska insatser, sedan samhället i mitten av 1800-talet väl hade fått upp ögonen för de katastrofala förhållanden under vilka en stor del av befolkningen levde. Beklagligt ur etnologisk synpunkt är att bostadsförhållandenas konsekvenser för familj och hemliv kommer i skymundan.

Ytterligare ett arbete av Burnett skall nämnas, en antologi med utdrag ur arbetares självbiografier från perioden 1820–1920 (1977). Boken är uppdelad på tre huvudrubriker: arbetare, tjänstefolk och hantverkare. Varje avsnitt har en kort översiktlig introduktion om gruppens allmänna arbetsvillkor. Flera av självbiografierna är hämtade från tidigare tryckta arbeten men Burnett har också genom förfrågningar i pressen samlat in ett stort, förut okänt material och många av utdragen publiceras i boken för första gången. I introduktionen diskuterar Burnett också allmänt de källkritiska aspekterna vid användandet av självbiografier som historiskt källmaterial.

Historisk sociologi

Ett forskningsprojekt i Cambridge, lett av P. Laslett och E. A. Wrigley arbetar sedan 1964 med problemställningar som rör historisk demografi och social struktur samt metod och teori med anknytning till dessa arbetsfält. Som resultat av deras arbete föreligger nu ett stort antal böcker och artiklar.⁴ Ämnesfältet beskrivs omväxlande som sociologisk historia eller historisk sociologi och gruppens målsättning är att på basis av kvantitativa uppgifter, bearbetade med hjälp av datamaskin, kartlägga det brittiska samhället från 1600-talet med avseende på familje- och hushållsstruktur, livslängd, giftermålsålder, giftermålsfält etc. Den vill också relatera det brittiska materialet till motsvarande företeelser i andra länder. I *The World we have lost* (Laslett 1971), som Laslett själv är noga med att ställa utanför projektgruppens arbete

⁴ En stencilerad förteckning över dessa arbeten kan erhållas från SSRC Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, 27 Trumpington Street, Cambridge CB21QA.

på grund av dess mer diskuterande än redogörande karaktär, betonar han historikernas och det humanistiska synsättets betydelse, när det gäller att förstå och förklara den värld vi nu lever i men framhåller vikten av en nyorientering mot samhällsvetenskaperna inom historieämnet.

Också Cambridgegruppen har förankrat sina undersökningar hos lekmän utanför universitet med hjälp av press och radio. Deras arbete bygger till stor del på aktiv hjälp i samlingsarbetet av frivilliga insatser i form av excerpering av lokalt arkivmaterial. Ett av medlen att sprida kunskap och hålla kontakt med "meddelarna" utanför universitetet är tidskriften *Local Population Studies* med information om Cambridgegruppens arbete, korta artiklar och bokpresentationer.

Sociologi

När vi kommer in på 1900-talet är det i England naturligtvis sociologerna, som främst har arbetat med att studera människornas levnadsvillkor och olika samhällstyper. Litteraturen är här mycket rik och omfattar förutom teoretiska verk främst två huvudtyper av undersökningar: lokalstudier och arbeten som utgår från en grupp eller ett problem i samhället. Bra exempel på lokalstudier är Willmotts och Youngs välkända arbeten om en arbetarstadsdel (Young – Willmott 1962) och en medelklassförort (Willmott – Young 1967) i London, där de framför allt uppehåller sig vid frågor som rör familjen och dess sociala kontaktnät. Liknande studier har också gjorts i andra delar av landet och goda översikter ges t.ex. i *Frankenbergs Communities in Britain* (Frankenberg 1969). Josephine Klein har utifrån tre lokalstudier bearbetat frågor som rör arbetar- och medelklasskultur, familjens och andra sociala relationers betydelse, dominerande värderingar och förhållanden till människor utanför det egna sociala skiktet och jämfört dem med motsvarande företeelser inom andra undersökta samhällen. I en andra del tar hon upp frågor som rör barnen och socialisationsprocessen inom olika sociala miljöer (Klein 1965).

Av undersökningar som är senare än de nämnda översikterna kan nämnas två arbeten som båda söker klargöra arbetarkulturens förändring under senare år, nämligen *Working Class Culture* (Jackson 1972) och *The Everlas-*

ting Feast (Seabrook 1974) baserade på undersökningar i Huddersfield respektive Nottingham. En förteckning över problemområden, som bearbetats av brittiska sociologer, finns i en översikt av Krausz (1969). Bland dessa är det många som har intresse för etnologer, som söker kunskap om engelska förhållanden. Industrisociologi, skolan, religionen och minoritetsgrupper är några av de forskningsfält, där ett omfattande arbete bedrivits. Under senare år har kvinnoforskningen engagerat många sociologer. En bra översikt av kvinnans ställning i England i dag sedd i ett historiskt perspektiv finns t. ex. i Housewife (Oakley 1976).

Med svenskt perspektiv

Även om revir- och konkurrenständandet mellan ämnen uppenbarligen inte är något unikt för Sverige, så verkar det ändå som ett samarbete över ämnesgränserna är vanligare och bättre utvecklat i England. Socialhistoriker är t. ex. där ofta knutna till sociologiska institutioner. Ett forum som Oral History Society, där forskare på olika nivåer från skilda ämnen möts, bidrar också till att utveckla de tvärvetenskapliga kontakterna.

De historiska inriktningar som under senare år växt fram i England, främst då muntlig historia och historieverkstäderna, har sina motsvarigheter också här i Sverige. Bengt Janssons TV-serie Bygd i förvandling och Sven Lindqvists bok Gräv där du står (Lindqvist 1978) är båda goda exempel på arbeten som försöker stimulera människor att skriva sin egen historia. I Sverige har vi genom hembygdsrörelsen en gammal tradition på området och Riksförbundet för hembygdsvård har ägnat sin årsbok 1978 åt behovet av att dokumentera arbetarkultur. Tilläggas kan att även andra sociala grupper borde vara intressanta i detta sammanhang. På sikt kan sådana initiativ leda till en reaktivering av hembygdsrörelsen också i städerna och bidra till att ge människor den förankring i sitt arbetsliv och på sin hemort som kan motverka rotlöshet och främlingskap.

När intervjubaserade historiprojekt förekommer i skolorna är det både i England och Sverige något som är beroende av den individuella lärarens personliga intresse. Ett utbyte av erfarenheter mellan länderna vad gäller en sådan uppläggning av historieundervisningen

skulle säkert ha mycket att ge båda parter. En översiktlig presentation av genomförda projekt i Storbritannien återfinns i *The Voice of the Past* (Thompson P 1978c: 138 ff). En mer allmän spridning av arbetssättet i skolorna är önskvärd men förutsätter mer information till lärare på olika nivåer om såväl arbetsmetoder som den existerande kunskapen om vardagsmänniskans tillvaro under olika tider. I detta sammanhang har etnologer en viktig uppgift att fylla.

LITTERATUR

- Best, G. 1971: *Mid-Victorian Britain 1851–1875*. Weidenfeld and Nicolson.
- Bornat, J. m. fl. 1978: *Oral History and the Local Historian*: Reading, 31 March–2 April 1978. *Oral History*. Vol. 6: 2.
- Burnett, J. 1968: *Plenty and Want. A Social History of Diet in England from 1815 to the Present Day*. Penguin Books.
- 1977: *Useful Toil. Autobiographies of Working People from the 1820's to the 1920's*. Penguin Books.
- 1978: *A Social History of Housing 1815–1970*. David & Charles.
- Evans, G. Ewart: 1976. *From Mouths of Men*. Faber and Faber Ltd.
- Frankenberg, R. 1969: *Communities in Britain. Social Life in Town and Country*. Penguin Books.
- Hoskins, W. G. 1970: *The Making of the English Landscape*. Penguin Books.
- Jackson, B. 1972: *Working Class Community. Some general notions raised by a series of studies in northern England*. Penguin Books.
- Kitteringham, J. 1975. *Country work girls in nineteenth century England. Village Life and Labour*. Red. R. Samuel. Routledge & Kegan Paul.
- Klein, J. 1965: *Samples from English Cultures*. Vols. 1–2. Routledge & Kegan Paul.
- Krausz, E. 1969: *Sociology in Britain. A Survey of Research*. Batsford.
- Laslett, P. 1971: *The World we have lost*. Methuen and Co. Ltd.
- Lewis, R. – Maude, A. 1949: *The English Middle Classes*. Phoenix House.
- Lindqvist, S. 1978: *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb*.
- Lummis, T. 1977: *The occupational community of East Anglian fishermen: an historical dimension through oral evidence*. *The British Journal of Sociology*. Vol 28: 1.
- Miners, Quarrymen and Saltworkers. 1977. Red. R. Samuel. *History Workshop Series*. Routledge & Kegan Paul.

- Morgan, D. H. 1975: The place of the harvesters in nineteenth century village life. *Village Life and Labour*. Red. R. Samuel. Routledge & Kegan Paul.
- Oakley, A. 1976: *Housewife*. Penguin Books.
- Owen, T. M. 1975: Some Trends in Regional Ethnology in Britain. *Ethnologia Europaea*. Vol. VIII: 1.
- Rogers, A. 1977: *Approaches to Local History*. Longman.
- Samuel, R. 1975: Quarry roughs': life and labour in Headington Quarry, 1860–1920. An essay in oral history. *Village Life and Labour*. Red. R. Samuel. Routledge & Kegan Paul.
- Sanderson, S. F. 1967: The University Teaching of European Ethnology in the United Kingdom. *Ethnologia Europaea*. Vol. I: 4.
- 1971. A Catalogue of Theses and Dissertations in Folk Life Studies in the University of Leeds 1961–1971. Institute of Dialect and Folk Life Studies, University of Leeds. Occasional Papers. No 1.
- Seabrook, J. 1974: *The Everlasting Feast*. Penguin Books.
- Storm-Clark, Chr. 1971: The Miners 1870–1970. A test-case for oral history. *Victorian Studies*. Vol. XV: 1.
- Thompson, E. P. 1968: *The Making of the English Working Class*. Penguin Books.
- Thompson, P. 1975: *The Edwardians. The Remaking of British Society*. Paladin.
- 1978 a: Life Histories in Poland and Scandinavia. *History Workshop Journal*. 6.
- 1978 b: Mundtlig historie og arbejderklasse historie. *Nord-nytt. Nordisk tidskrift for folkelivsforskning, ny serie*. Nr. 1.
- 1978 c: The Voice of the Past. *Oral History*. Oxford University Press.
- Trevelyan, G. M. 1944: *English Social History. A Survey of Six Centuries. Chaucer to Queen Victoria*. Longmans, Green and Co. Ltd.
- Vigne, Th. 1975: Parents and Children 1890–1918; Distance and Dependence. *Oral History*. Vol. 3: 2.
- Vigne, Th. – Howkins, A. 1977: *The Small Shopkeeper in Industrial and Market Towns. The Lower Middle Class in Britain 1870–1914*. Ed. G. Crossick. Croom Helm.
- Village Life and Labour*, 1975. Red. R. Samuel. History Workshop Series. Routledge & Kegan Paul. 1975.
- Willmott, P. – Young, M. 1967: *Family and Class in a London suburb*. NEL Mentor.
- Working Lives. Volume One: 1905–1945. Volume Two: Hackney 1945–77*. Centerprise. 1977.
- Young, P. – Willmott, M. 1962: *Family and Kinship in East London*. Penguin Books.

Tidskrifter

- Folk Life*. A Journal of Ethnological Studies. Publ. av the Society for Folk Life Studies.
- Folklore*. Journal of the Folklore Society.
- History Workshop Journal*. A journal of socialist historians.
- The Local Historian* (tidigare *The Amateur Historian*). Publ. för the Standing Conference for Local History av the National Council of Social Service.
- Local Population Studies*. Publ. av SSRC Cambridge Group for the History of Population and Social Structure och Nottingham University Department of Adult Education.
- Oral History*. The Journal of the Oral History Society.

P.S.

Sedan denna uppsats förelåg i korrektur har publicerats Barr, S.: *Oral History – en presentasjon og vurdering*. *Nord Nytt* 3, mars 1979.

Summary

Ethnological Research in England

The article deals with ethnological and related research in England. It is the result of a short visit to some English universities in 1978 and the preparatory work on a new course for the Dept. of Ethnology, University of Gothenburg. The subject of the course is life in England from 1850 until to-day (Ireland, Scotland and Wales are at present not included). Ideally the course should present a complete picture of life and work at all levels of English society and the changes brought about during the period in question. In view of realities such as available time and existing

literature it has proved necessary to concentrate on some important aspects of working class life in urban and rural areas seen in relief against the dominant middle class culture. It is emphasized that the article gives only a brief introduction to a very wide field of research. The literature mentioned has been chosen on the grounds that it should provide useful references for those who want to study a particular field more closely.

The work carried out at the Institute of Folk Life Studies, University of Leeds, is mentioned as the

obvious point of departure for an ethnologist. Oral history and history workshops are presented as methods of collecting source material about the everyday life of ordinary people and creating an awareness among non-academics about the importance of their own recollections. The current discussion among historians in Britain concerning the reliability and importance of interviews in historical research is mentioned and contrasted with their long-time general acceptance among Swedish ethnologists, provided that the interviews are critically evaluated like every other source. *The Voice of the Past* (Thompson 1978) presents oral history, its aims, methods and achievements and *Village Life and Labour* (1975) is referred to for a short introduction to history workshops.

Local history which "occupies that stratum in historical studies below the national level but above the level of the family and individual" (Rogers 1977: 1) as well as social history have also produced much useful work for the ethnologist who studies the conditions of life in England.

The publications of the Cambridge Group for the History of Population and Social Structure contain

indispensable basic knowledge and methodological discussions important for those who work in the field of family history. In a book which he declares to be separate from the work of the group P. Laslett has emphasized the necessity of a collaboration between social scientists and historians but underlines that the historian should never lose sight of his humanity (Laslett 1971: 252).

This leads to a brief presentation of some of the work carried out by British sociologists, with examples chosen mainly from the study of present-day family and community life but with references to a general survey of important themes in British sociological research (Krausz 1969).

Finally the importance of ethnological and historical work outside the universities is mentioned and exemplified by, for instance, interview-based historical projects carried out in English and Swedish schools by interested teachers. It is suggested that collaboration in this field has much to offer both countries and that ethnologists have an important task in furthering this interest.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Ängen och hagen

Av Nils Malmer

K.A. Gustawsson: Ängen och hagen. Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1976, 100 s., ill.

Man kan utan överdrift säga att ängar och hagar utgjorde själva ryggraden i folkförsörjningen i vårt land från jordbrukets och boskapskötselns införande under stenåldern fram till 1800-talets slut. Ängens och hagens rätta utnyttjande var på så sätt av helt grundläggande betydelse för det äldre bondesamhällets existens. Det var på dessa marker som foder för kreaturen producerades och därmed indirekt också den gödning som var nödvändig för att åkerns avkastning skulle kunna bibehållas. En fundamental förutsättning för dagens jordbruksteknik med vidsträckt åkrar och kreaturlösa brukningsenheter är riklig tillgång på handelsgödselmedel. I industriell skala började sådana framställas först i slutet på 1800-talet.

De genomgripande förändringarna av landskapet började med skiftena för 200 år sedan, fortsatte med utdikningarna under 1800-talet och har t. v. avslutats med jordbruksproduktionens koncentration till en åkerareal om ca 3 miljoner hektar jämfört med de mångdubbelt större arealer, som med mera extensiva metoder togs i anspråk tidigare. Frågan är om inte just det sista stadiet, igenväxningen av de gamla ängs- och hagmarkerna, har varit den största förändringen i landskapet som inträffat sedan slutet på den postglaciala värmetiden. Min förmodan är i varje fall att framtidens kvartärgeologer kommer att se en viktig vegetationshistorisk gräns kring mitten av 1900-talet.

Hela denna utveckling hänger intimt samman med den ändrade produktionsinriktningen. Medan i äldre tid mycket av den mark det här gäller ytterst utnyttjades för att ge mat,

kläder, redskap och andra i bondesamhället nödvändiga artiklar, användes den i dag för ren virkesproduktion, en ensidig produktion av råvara för vår skogsindustri. Ängen och hagen har alltså i dag spelat ut sin roll som producerande enheter i hushållningen. Samtidigt representerar de viktiga kulturhistoriska dokument. Att känna deras struktur och funktion är nödvändigt för att förstå hur bondesamhället fungerade, dess årsrytm och arbetsformer, hur redskapen användes, ja hela dess kulturella tradition.

Men ängar och hagar liksom hela det äldre kulturlandskapet rymmer också stora biologiska värden. Vår fauna och flora skulle vara mycket fattigare utan detta element i landskapet. Så antyder exempelvis uppgifter av Hugo Sjörs i hans bok *Slätterängar i Grangårde finnmark* att omkring 40 % av ängsfloras ca 230 kärleväxter (blomväxter och ormbunksväxter) ej förekommer spontant i trakten utan för sin existens där måste vara beroende just av kulturmarker och dessutom bör ha spritts dit via mänsklig aktivitet, t. ex. genom hö- eller redskapstransporter. Bland dessa växter ingår då inte sådana uppenbara av människan införda arter, antropokorer, som åkerogräs etc. Det har också konstaterats att merparten av våra i dag utrotningshotade växt- och djurarter på ett eller annat sätt just förefaller att höra samman med det äldre kulturlandskapet.

Vegetationshistoriska undersökningar bekräftar också denna utveckling och människans roll för spridningen av många växtarter just genom det gamla kulturlandskapet. Pollennedfallet i sjöar och myrar vittnar påtagligt om hur mångformigheten i floran ökades i och med att människans röjningar och boskapsbetet kom in. Man skulle med en modern ekologisk term kunna säga, att landskapets diversitet ökades, att

landskapets mångformighet och variation med ängsmarker och hagmarker är mycket större än det naturliga skogslandskapet som föregick dessa röjningar eller det monotona skogslandskap som dagens moderna skogsbruk skapar.

Ängen och hagen liksom det äldre kulturlandskapet i övrigt borde alltså från dessa utgångspunkter sedan länge varit ett gemensamt intresse för kulturhistoriker, kvartärgeologer och ekologer. Trots detta betraktades det ännu under mina första studieår av åtskilliga aktiva biologer inom forskarvärlden som närmast suspekt att undersöka de ekologiska problemen inom kulturlandskapet. De stora pionjärinsatserna har istället gjorts av människor inom andra verksamhetsområden. Man kan som exempel peka på Mårten Sjöbeck, som närmast arbetade på ideell bas, och K. A. Gustawsson vid Riksantikvarieämbetet. I anslutning till många fornminnesområden har riksantikvarieämbetet länge verkat just för ett aktivt bevarande av det äldre kulturlandskapet med dess ängar och hagmarker. Man kan som några exempel peka på Gråborg och Ismantorps borg på Öland, Björkönen i Mälaren, järnåldersgravfälten längs väg E4 genom Kronobergs län och sist men inte minst Stensjö by i Kalmar län strax väster om Oskarshamn.

I den nyligen utkomna boken *Ängen och hagen* har K. A. Gustawsson på ett förnämligt sätt sammanfattat sina mångåriga erfarenheter av arbetet i fält kring dessa karakteristiska landskapstyper. Det är också en oerhört rik information som fått plats inom bokens pärmar. Detta har kunnat ske tack vare att förf. väl känner sitt ämne, har en utomordentlig överblick och på ett klagörande sätt har kunnat sammanfatta sin kunskap. Inte minst informativ är också den serie på 32 färgbilder, som avslutar framställningen. Denna ger en förnämlig bildmässig presentation från olika delar av Sverige av de skilda typer av kulturlandskap som behandlas. De råd och anvisningar han ger är grundade på långvarig erfarenhet av restaureringsarbeten i det äldre kulturlandskapet och av de mest skiftande slag av kulturminnesobjekt.

Utgångspunkt för honom är att man "bör lita till de kunskaper som förr var vägledande för skötseln av olika områden". Han har därför bl.a. utgått från gamla anvisningar för lantushållningen och äldre arbetsbeskrivningar,

etc. Tillsammans med den mängd landskaps- och reseskildringar som finns allt ifrån Linnés dagar och tidigare, blir det ett mycket rikhaltigt material att bygga på. De foderproducerande marker, som ängar och hagar utgjorde, krävde självklart en omsorgsfull skötsel för att ge bästa möjliga avkastning. I hög grad baserades hävden givetvis på en erfarenhet och en lång tradition som varje bonde, varje by, varje trakt samlade sig kring. Men också lantbruksekonomer alltifrån Gustav Vasa och framåt har strävat efter att ge bönderna råd om hur de skulle sköta sina marker. Nu är det väl inte alltigenom klart i vilken utsträckning sådana anvisningar följdes ute i bygderna, men den samlade informationen kring skötseln av ängar och hagar förefaller överväldigande. Detta mycket omfattande material har K. A. Gustawsson här på några få sidor summerat. Jag tror inte man utifrån de utgångspunkter han har arbetat kan komma nämnvärt längre ifråga om råd och anvisningar för landskapsvård än vad han har gjort, i synnerhet inte när han till detta har fogat sina egna erfarenheter från praktiskt arbete i dagens landskap.

Trots allt är det ändå en del som man som ekolog saknar i K. A. Gustawssons arbete. Han behandlar sålunda ängen och hagen med utgångspunkt från landskapsbild, struktur och fyssionomi, medan deras ekologiska karaktärsdrag och funktion av naturliga skäl spelar en mera underordnad roll i framställningen, eftersom han främst är kulturminnesvårdare. Dessa markers funktion sett från ekologiska utgångspunkter har M. G. Stålfeldt på ett föredömligt sätt behandlat i sin lärobok *Växtekologi* (kap 16). Skall man förstå de många skötselåtgärder som K. A. Gustawsson rekommenderar – och framförallt förstå varför man skall göra vissa och underlåta andra – bör man också försöka sätta sig in i grundtankarna där. Inte minst viktigt är detta, om man skulle vilja pröva nya metoder anpassade till dagens höga arbetskraftskostnader och möjligheter att utnyttja maskiner.

Ängen var slättermarken som gav vinterfoder och hagen var betesmarken som gav sommarfoder. Denna schematiska uppdelning motsvarar också fördelningen av det gamla bysamhällets mark i inägor och utmark. Även om dessa grunddrag går igen över hela landet, mäs-

te skillnaderna mellan olika landsändar ha varit betydande. Behovet av vinterfoder måste sålunda ha varit större ju större del av året kreaturen måste stå inomhus. Ångmarken bör därför ha haft en relativt sett mycket större utbredning i mellersta och norra Sverige eller det inre av Småland än i västra Götaland och Skåne, som ju har ett mildare och ofta snöfritt vinterklimat. Detta är ett förhållande som väl återspeglas i ljunghedarnas och enefäladernas utbredning i Sverige. Funktionellt motsvarar dessa marker hagarna, vilket också påpekas. Deras särprägel kommer av att de av klimatiska skäl kunde betas en mycket stor del av året eller kanske till och med året runt i vissa fall. Tillsammans med Stora Alvaret på Öland utgör de speciella sydsvenska kulturlandskapstyper, som har ett utomordentligt stort kulturhistoriskt och naturvetenskapligt värde. Från sydsvensk horisont skulle man gärna sett dem lite utförligare behandlade.

Jag har svårt att föreställa mig att brukningsformerna för ängarna och hagarna var så enhetliga över hela landet, som man får intryck av när man läser sammanfattande kulturhistoriska beskrivningar. Brukningsformerna har förmodligen istället varierat både i tid och rum och därigenom ytterligare bidragit till att skapa en variation i landskapet. Redan den som uppmärksam läser Linnés reseskildringar tycker sig också märka skillnader mellan olika landsändar utöver vad som kan tänkas bero på klimat och markförhållanden och därför bör betingas av skillnader i hävden mellan olika regioner. Vi känner nu de stora dragen i kulturlandskapet och har också riktlinjer för hur vi skall vårda de rester som finns kvar. I det fortsatta arbetet med vården av kulturlandskapet är det angeläget att i ökad grad rikta in sig på sådana regionala och andra liknande skillnader. Det väsentliga måste vara att bevara inte blott ett områdes allmänna karaktär utan också dess regionala och lokala särprägel och egenart.

Ängar och hagar är ett gränsområde mellan naturvård och kulturminnesvård. I allt arbete inom natur- och landskapsvård spelar enligt min mening just landskapets egenart en central roll. Denna ett landskaps speciella karaktär hänger samman med klimat och topografi lika mycket som med de arter som finns inom området och därmed bygger upp vegetationens struktur och fysionomi. Även om man många

gångar tycker att ängar och hagar i olika delar av Sverige har ett rätt likartat utseende, har det funnits och finns markerade biologiska skillnader till vilka hävden i gångna tider måste ha anpassats. Jag behöver bara peka på den roll ask, hassel och lind spelar i Sydsverige och den motsvarande roll rönn, sälg, gråal och björk spelar från Dalarna och norrut. Det finns åtskilliga andra sådana skillnader som alla också måste få återspegla sig i dagens vård. Vi måste förhindra att det utvecklas en svensk "standardäng" och en svensk "standardhage". Man måste alltid kunna se var man befinner sig i vårt avlånga land.

Överhuvudtaget är kunskapen idag om ängarnas och hagarnas biologiska karaktär i äldre tid utomordentligt otillfredsställande. För den äldre generationens ekologer, vilka hade ett övermått av sådana marker omkring sig, erbjöd inte dessa ekosystem några särskilt intressanta vetenskapliga problem. Därför finns idag tillgängligt praktiskt taget enbart spridda, ofta lokalt präglade botaniska beskrivningar, och zoologiska saknas nästan helt. Den som idag vill studera dessa ekosystem finner i princip enbart successionsstadier, som genom vegetationens inneboende dynamik utvecklats ur det äldre kulturlandskapet men som kanske aldrig har karakteriserat det, när det brukades och utnyttjades i den gamla hushållningen. Om vi tar vad vi ser idag som målsättning för ett bevarande, riskerar vi biologiskt sett att bevara någonting som egentligen aldrig har funnits. Strängt taget vet vi ej heller hur pass representativa de tillgängliga äldre landskapsskildringarna är, när de behandlar det äldre kulturlandskapet. Det var ju resenärer som kanske inte beskrev normallandskapet utan istället drogs till unika områden, som de ansåg vara av speciellt intresse. Även om vi försöker använda äldre metoder för skötseln, är det av skilda skäl inte alls säkert att resultatet, i varje fall ur biologisk synpunkt, blir just det önskade återställandet av det gamla landskapet, som det en gång verkligen såg ut.

Det här kan kanske ur kulturminnesvårdssynpunkt ses som exklusiva biologiska problem, men skall man bevara äktheten i ängen och i hagen, måste man också se till dessa detaljer. Eljest blir resultatet blott en tavla av det gamla landskapet om än placerat på rätt plats i terrängen. Och just i dessa kulturmarker finns inte

bara kulturhistoriska värden utan också i minst lika hög grad stora naturvårdsvärden. Förändringarna i landskapet under de senaste 100 åren har ju betytt en radikal tillbakagång för många växt- och djurarter. Detta kan ofta gälla speciellt inom vissa landsändar utan att arterna ifråga för den skull kanske har blivit utrotningshotade sett i landet som helhet. Det borde ur allmänskulturella synpunkter vara av stort värde, om man i vården av landskapet ur kultur-

minnesvårdens synpunkt strävade efter att bevara också en rik flora och fauna, att utveckla en skötsel av kulturminnesvårdade områden, som ger utrymme också för dessa synpunkter. Kulturminnesvärden och naturvärden borde enligt min uppfattning i större omfattning än för närvarande försöka samarbeta just kring skötseln och vården av kulturlandskapet. Det skulle säkert vara till ömsesidigt gagn.

Tordis Dahllöf: Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna. Bokförlaget Doxa, Lund 1978. 69 s.

Hans Larssons *Hemmabyarna* kom ut 1916. Den föll i min hand tre år senare och gjorde ett oförglömligt intryck. Den var skriven i en stil med mycket behag och med en märklig strävan till språklig nydaning, med utnyttjande även av bygdemålets ordförråd.

Vad som fånglade var emellertid inte bara boken som konstverk, med dess sokratiska metod att leda läsaren från det ena avsnittet till det andra, dess underfundiga humor och det lätta handlaget i formuleringarna. Det var också själva ämnesvalet: att ägna en avgränsad helt vanlig svensk bondebygd ett så ömsint intresse och en så inträngande tolkning av människorna som levde där, deras sinnelag och inbördes relationer. Att Hans Larsson också hade en djup och detaljnära förtrogenhet med de konkreta livsbetingelserna i natur, näringsliv och livsföring ökade helt naturligt min ungdomliga entusiasm. Många år senare kunde jag använda mig av en passus ur *Hemmabyarna*, när det gällde att skildra den nya tidens inbrott på svensk landsbygd i industrialismens spår (Artur Hazelius. *Mannen och hans verk*, 1933).

I en nyutkommen bok har Tordis Dahllöf med många exempel visat, hur verklighetstrogen Hans Larssons skildring av hembygden är. Det är en välkommen framställning som är väl ägnad att hjälpa den intresserade läsaren till rätta.

Ännu viktigare är emellertid det försök Dahllöf gör att kommentera den djupgående analys Hans Larsson ger av människornas tankeliv och förhållanden. Hon visar härvidlag stor känslighet inför denna grannliga uppgift och ger på

åtskilliga punkter tankeväckande sidobelysningar, som är ägnade att ge ökad relief åt bokens innehåll. Ibland kan man kanske tycka att hon, t. ex. ifråga om "könsdiskrimineringen", i onödan försöker aktualisera framställningen. Hon har inte heller kunnat avhålla sig från att visa sin förtrogenhet med modern etnologisk forskning, t. ex. genom att använda den lundensiska modetermen "kognitiv" (s. 41 och 51). Men i stort sett är hennes skildring fullt läsbar även för en större publik. I förbigående noterar man att hon inför en helt ny betydelse hos termen "läsart", nämligen av tolkning (jfr SAOB: "Den form vari ett visst textställe uppträder med olika betydelse, stavning osv. i olika handskrifter och upplagor").

Den största förtjänsten hos Dahllöfs lilla skrift ligger utan tvekan i själva ämnesvalet. Hon har visat hur ett skönlitterärt verk kan utnyttjas även som etnologisk källa. Det gäller i sådana fall inte så mycket de konkreta iakttagelserna av människornas livsföring – till dem finner forskaren lättare vägen på andra håll. Men individernas och gruppbildningarnas värderingar och överväganden kommer man inte utan vidare på spåren. För att lära känna dem kräves en långvarig och närgående observation som i första hand endast kan göras av den som hör hemma i miljön men som samtidigt kan se den utifrån.

Särskilda svårigheter bereder känslomässigt ömtåliga områden, såsom arbetslivets organisation men alldeles särskilt vad som hör samman med de sexuella relationerna. Vi har på senare tid sett försök, även i allvarligt syftande framställningar, att bygga sådan kunskap på utan urskiljning insamlat material i våra traditionsarkiv. Detta har därvid inte heller blivit föremål för metodisk källkritik. Godtrogenheten har va-

rit för stor inför de viktoriaiska tabueringarna och bidragit att färga och snedvrída uppfattningen av grundläggande samhällsförhållanden. För alla dem som inte själva har några minnen från äldre tid att bygga på, skulle säkerligen en konfrontation med litterära källor vara av stort värde. Och lyckligtvis finns här en del att hämta, som bygger på respektive författares egna erfarenheter. Hans Larssons bok är ett gott exempel på en sådan viktig källa och Tor-dis Dahllöf har med sin skrift visat vägen till den.

Gösta Berg

Värmländsk historia i arkivens belysning. Red.: *Gösta von Schoultz*. Värmlands museum. Karlstad 1977. 234 s., ill.

Värmlands museum i Karlstad anordnade år 1976 en utställning, där man med hjälp av arkivalier och andra liknande dokument ville belysa landskapets historia och äldre kulturliv. Man fann utställningen så upplysande och värdefull att man beslöt att sammanföra dessa urkunder och aktstycken i en bok med åtföljande kommenterande texter. Den nu föreliggande volymen utgör också en intressant översikt över värmländskt kulturliv i gången tid.

Såsom påpekas redan i förordet, gör inte framställningen anspråk på att vara "uttömmande eller ens systematisk". Man har vid urvalet av urkunder nödgats begränsa sig till det som var lätt åtkomligt och passande att reproducera. Boken erinrar därigenom om den metod som sedan länge används i den årsbok som utges av Kulturen i Lund: man avbildar ett antal föremål från samlingarna kring ett visst tema och låter experter förklara dem i en saklig men populär kommentar.

I Värmlandsboken (ägnad länets förre mycket kulturellt verksamme hövding) finns inte mindre än 45 artiklar, där olika fackmän tolkat dokumenten och satt in dem i deras tidssammanhang. Dessa aktstycken berör de mest skiftande företeelser, alltifrån ett "gåvobrev till Riseberga kloster 1268" till "idrottsrörelsen i Värmland". Däremellan behandlas t.ex. en sångbok från Arvika 1584, häxprocesser på Värmlandsnäs, vårt första herdaminne, värm-

ländska stångjärnsstämplar, när koleran kom till Värmland, nödbröd och nådebröd, värm-ländska glasbruk emigrantkontrakt, kring kvinnornas rösträttsfråga – för att nu återge några av de många suggestiva rubrikerna.

Även kommentatorerna är många – ett trettio-tal, om jag räknat rätt. Flera av dem har alltså tagit ett par eller fler artiklar på sin lott. Där möter väletablerade forskare, såsom professorer och docenter och arkivarier av olika slag, men också hembygdsforskare från det egna landskapet. Även om de alla haft endast fyra à fem sidor till sitt förfogande, har de lyckats väl i att på ett fängslande sätt klargöra de olika dokumentens historiska innebörd i ett större perspektiv.

Två artiklar tilldrar sig ett särskilt intresse, därför att de behandlar problem av allmän innebörd. Dr Richard Broberg granskar i artikeln Svenskar och finner i Värmland den i historieskrivningen och i folktraditionen ofta mötande föreställningen att finnarna fått utstå svåra förföljelser av såväl myndigheterna som den svenska befolkningen. Förf. påvisar i detalj att denna sorts historieskrivning inte alls har något stöd i de tillförlitliga källorna och betecknar den därför som "ytterst ovederhäftig". Även folktraditionens uppgifter om förföljelser av finnarna motsägs av alla pålitliga källor och "tillhör helt och hållet sägnernas värld".

Prof. Sven Lundkvist, som i ett par större arbeten tidigare behandlat folkrorelserna under 1800-talet i socialt perspektiv, framhåller i sina båda artiklar Väckelsen och frikyrkligheten och Nykterhetsrörelsen dessa rörelser gemenskapsskapande och samhällsväckande roll. Han påvisar t. ex. hur väckelsen domineras av kvinnorna men nykterhetsrörelsen av männen, något som är av vikt att uppmärksamma vid alla statistiska sammanställningar. Även om dessa problem tidigare uppmärksammats av forskningen (t. ex. B. Gustafsson, S. Plith och framför allt E. H. Thörnberg), återstår här många frågor att undersöka, inte minst på lokalplanet. Man kan nämligen inte här generalisera vare sig i tid eller rum, så olikartade som dessa rörelser varit, både religiöst och socialt, i vårt avlånga land. Den här anmälda boken har inte minst den förtjänsten att den ger uppslag och eggelse till fortsatt forskning såväl på en mängd olika områden som i andra bygder.

Hilding Pleijel

Einar Hovdhaugen: Husmannstida. 2:a uppl. Det Norske Samlaget, Oslo 1976. 135 s., ill.

Under redaktion av en grupp framträdande norska folklivsforskare utges sedan några år av Det norske samlaget en värdefull skriftserie kallad Norsk Kulturarv. I denna ingår Einar Hovdhaugens ovan angivna arbete, som redan hunnit utkomma i en andra upplaga. Det har blivit en typografiskt mycket tilltalande bok med en mängd instruktiva bilder, sammanbragta och redigerade av den främsta sakkunnige Norge kan erbjuda, förste konservator Arne Berg.

"Husmann" är vad vi på svenska kallar torpare och Hovdhaugen har redan tidigare på ett intresseväckande sätt behandlat samma ämne i en uppsats i årsboken *Norveg 1961*. Där hade framställningen den föga upplysande rubriken *Frå det gamle bondesamfunnet i Gudbrandsdalen*. Utom att förf. här begränsat skildringen geografiskt var denna endast torftigt illustrerad. Uppsatsen blev föremål för en i huvudsak positiv anmälan i denna tidskrift av Josef Rydén (*Rig 1962, s. 40*). Rec. anmärkte framför allt på den bristande källredovisningen. Även den nu utgivna boken har brister i detta hänseende.

Å andra sidan har förf. inte sett som sin uppgift att ge en uttömmande skildring av det mycket omfattande ämnet. Han har i stället översiktligt skärskådat detta ur skilda synvinklar och därigenom givit en allsidig belysning över torparnas levnadsförhållanden. Den valda dispositionen har gjort att förf. ibland återkommer till samma ämne i olika sammanhang. Men framställningen är välgörande nyanserad och levande, vilket gör läsningen mycket fängslande.

Utförligt behandlas de komplicerade frågorna om torpbebyggelsens framväxt och de olika former denna fick under skilda tidsperioder. Vid granskningen av de villkor, under vilka torparen innehade sin "plass" (det norska namnet på lägenhet), ger förf. en geografisk översikt, som visar på stora skillnader inom landet. Särskilt stark framträder motsättningen mellan Östlandets slättbygder och Vestlandets kustbygder, där strandsittare samtidigt var fiskare och där förhållandena visar stora likheter med dem Orvar Löfgren skildrat från Halland.

I Norge finns ingen motsvarighet till våra soldat-, ryttar- och båtsmanstorp, som utgör ett

så påtagligt inslag i svensk landsbebyggelse i äldre tid. Men eljest är parallellerna många, särskilt mellan bygderna på båda sidor Kölen, mellan Östfold, Romerike och Gudbrandsdalen å ena sidan, Dalsland och Värmland å den andra.

Stor uppmärksamhet ägnas helt naturligt torparnas livsföring, deras bostäder, inklusive hygien, miljö och trivsel men också pliktarbetets organisation och skötseln av det egna jordbruket. Kloka synpunkter har förf., när det gäller de sociala förhållandena: torparnas ställning i boendesamfundet och i lokalsamhället överhuvudtaget. Det visar sig att även i detta hänseende differenserna är betydande tidsmässigt sett men också mellan olika bygder. Det var omständigheter som fick sin stora betydelse, när torparsystemet så småningom stod inför sin avveckling.

Också i Sverige har åtskilliga förarbeten blivit gjorda för en sammanfattande framställning av det slag Hovdhaugen givit av förhållandena i vårt grannland. Det borde vara av intresse, även för den akademiska undervisningen, att få till stånd en sådan skildring av ett så viktigt inslag i vår gamla bondekultur som torparinstitutionen utgjorde. Gärna anför jag här förf.:s avslutande ord: "Husmannsplassane og småbruka representerte tusentals av gode heimar. Det var eit sterkt og traust folkeferd som levde der, ein rikdom for bygda og for heile vårt samfunn. Dei har krav på ein plass i bondesamfunnets historia for dei siste tre- firehundreåra".

Gösta Berg

Erna Lorentzen & Ulla Thyrring: **Folketøj på landet 1830–1880**. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. Köpenhamn 1977, 107 s., ill.

Intresset för folkligt dräktskick är stort också i vårt grannland Danmark. Många människor, folkdansare, föreningsmedlemmar och enskilda personer, söker sig idag i allt större utsträckning till museerna för att få råd och hjälp vid anskaffandet av en egen dräkt. *Folketøj på landet 1830–80* riktar sig främst till dessa grupper men också andra läsare, som vill lära sig något om danska folkdräkter, har glädje av boken

Den är helt och hållet baserad på museimaterial och ger en allmän introduktion i ämnet. Den får ses som ett komplement till befintlig dansk dräktlitteratur (litteraturförteckning i slutet av boken).

Författarna, Erna Lorentzen, verksam vid "Den gamle by" i Århus, och Ulla Thyrring från museet i Herning, har lagt huvudvikten vid illustrationerna. Deras förhoppning är, att teckningar och fotografier av hela plagg och detaljer samt sömnadsinstruktioner och beskrivningar av tillverkningen, i någon mån skall tillgodose behovet av praktiska anvisningar. Texten är mycket lättläst och flytande. Författarnas mening, att den folkliga dräkten i större delen av Danmark under 1800-talet var så starkt influerad av tidens mode, att en genomgång av dess allmänna drag räcker för att ge en helhetsuppfattning av folks klädsel, har bestämt bokens disposition.

Materialen, som användes till de olika plaggen, behandlas i ett kapitel rikt illustrerat med i huvudsak färgbilder. Bilderna visar, att det då fanns en mängd olika kvalitéter och en stor mönstervariation att tillgå. Författarna vill genom sitt bildurval motverka det i vida kretsar utbredda uniformstänkandet och inspirera till en större frihet vid valet av dräkt. Man kan bara hoppas att de lyckas i sitt uppsåt!

Kvinno- och mansdräkten beskrivs i var sitt kapitel kompletterat med illustrationer. Kvinnornas huvudbonader har till skillnad från övriga plagg behållit en lokal särprägel och de ägnas ett särskilt kapitel med många färgbilder. Författarnas önskan att kombinera huvudbonader med bevarade dräktdelar till en trovärdig helhet har för övrigt givit boken dess avgränsning i tiden. De områden i Danmark som längst bevarat ett ålderdomligt dräktskick behandlas för sig i bokens sista kapitel.

Vad folk hade på fötterna får man emellertid inte veta. Det är ju ändå ganska viktigt särskilt för den som lägger ner pengar och möda på att skaffa sig en dräkt så nära originalet som möjligt.

Boken är påkostad och har ett tilltalande yttre men i övrigt är layouten ganska tråkig. Bildsidorna är överlag dåligt utnyttjade med stora tomma ytor. Färgbilderna sitter i rad efter varandra och är inte mycket större än frimärken. Synd!

Britta Hammar

J.—S. A.—C. G. Boëthius (utg.): Mora-Prosten Mäster Jacob Boëthius syndabekännelse av år 1707. Med en kort levernesbeskrivning och kommentar samt: "Om synd och nåd, medveten strävan och omedvetet motstånd", ett fromhetsdokument från Stormaktstiden av *Hjalmar Sundén*. Proprius förlag. Stockholm 1977. 200 s., ill. och faksimil.

Jacob Boëthius, den lärde och rakryggade Moraprosten som levde och verkade under karolinsk tid, förbryllade redan sin samtid och har sedan för den historiska forskningen framstått som en psykologisk gåta. Med glöden hos en gammaltestamentlig profet uppträdde han i tal och skrift mot det karolinska enväldet, särskilt sådant detta kommit till uttryck i 1693 års riksdagsbeslut. Han var orubbligt förvissad om en gudomlig kallelse och lät sig inte hindras av några övertalningar eller påtryckningar. Följden blev att han brutalt fängslades en natt i sitt hem, ställdes inför rätta i Stockholm, dömdes till döden och avsattes som präst år 1698. Han befriades av nåd från dödsstraffet men fick tillbringa tolv svåra fängelseår, först i Nöteborg och Viborg och sedan på Danviken. Först år 1710 blev han frigiven och tillbragte de återstående levnadsåren hos sin familj i Västerås, där han avled år 1714.

Om allt detta, hans livsöde, hans personlighet och hans åskådning, har hans ättling, den nu bortgångne riksarkivarien Bertil Boëthius givit en sakkunnig och ingående skildring i Svenskt biografiskt lexikon — det är alltjämt den bästa teckningen av den märklige Moraprosten.

En av de viktigaste och psykologiskt intressantaste bland JB:s stridsskrifter är den utförliga "syndabekännelse", som han den 13 dec. 1707 ingav till Stockholms stads konsistorium. Det är ett särartat religiöst dokument och därtill ett kulturhistoriskt aktstycke av stort värde. Utan förskoning blottar JB (inför Tio Guds bud som norm) sina lönlige tankar och handlingar — man erinrar sig under läsningen gång efter annan Sven Lidmans lika öppenhjärtiga bekännelser i sina meomoarböcker. Men Moraprostens detaljerade skildring ger också en konkret inblick i dåtidens kulturliv: om studenternas eskapader, om prästfruarnas klädsel och om det karolinska prästgårdslivet i allmänhet.

Nu har några av Moraprostens senfödda ätt-

lingar ombesörjt en utgåva av "syndabekännelsen" efter en avskrift i Uppsala universitetsbibliotek (originalet finns enligt B. Boëthius art. i Västerås stiftsbibliotek). Därtill har fogats en kort levnadsteckning över JB och hans maka Helena Löfgren. Editionen är utformad så att på varje vänstersida återges handskriften i facsimile och på motsvarande högersida en moderniserad text av denna. Manuskriptet synes på det hela taget vara korrekt återgivet. Några svåra felläsningar må emellertid påpekas, då de förrycker textens sakliga innebörd: s. 43 står en gästs lem (läs: en hästs lem), s. 83 står hans högvördiga Helighet Biskopen (läs: Högvördige Herr Biskopen), s. 103 står snedpanna (läs: åsnepanna), s. 157 står otacksamhet (läs: oakt-samhet) och Guds sorgliga[?] orsaker (läs Guds heliga orsaker, dvs skäl att straffa).

I en särskild artikel har C. G. Boëthius gett en kort karakteristik av "syndabekännelsen". Viktigare är att den kände religionspsykologen prof. Hjalmar Sundén i en särskild uppsats analyserat dokumentet i ljuset av Jungs, Adlers och Freuds modeller, såsom den moderna modetermen lyder. Han har sammanfattat resultatet i sin rubrik. Det är fråga om det kristna problemet synd och nåd, och detta tager sig uttryck psykologiskt i "medveten strävan och omedvetet motstånd".

För en historiker ligger det nära tillhands att bedöma dokumentet från två förutsättningar: JB:s emotionella utrustning och den miljö, i vilken bekännelsen tillkom. JB ägde otvivelaktigt en "otvetydig belastning av nervsystemet," såsom B. Boëthius uttryckt det. Han nerskrev sina tankar på Danviken, där han umgicks med pietister av både konservativt och radikalt slag. För pietismen överhuvud var det karakteristiskt att den ställde den enskilda människan med hennes religiösa behov och erfarenheter i centrum. Den krävde en personlig livsavgörelse, vilket i sin tur skärpte syndakänslan och ökade personlighetsvärdet. Detta medförde att den som vunnits för pietismens idéer gärna beskådade sitt inre liv och därvid särskilt uppmärksammade det religiösa inslaget. På så sätt uppkom den religiösa självbiografien, som inte minst inom herrnhutismen skulle bli en uppskattad litteraturart. Det är i detta idésamhang som JB:s bekännelse hör hemma. Därför blev också JB en av den svenska pietismens käraste gestalter.

Hilding Pleijel

Bengt Pamp: Svenska dialekter. Natur och kultur. Stockholm 1978. 160 s.

Det är språket, som har förmedlat vårt andliga arv från gångna generationer. Och språket har i största utsträckning varit våra dialekter när det inte gällt den information, som kyrkan och prästerskapet har förmedlat. Många gånger har också prästerna i äldre tid använt dialekterna som samtalspråk med sina sockenbor, även om de kanske i sina predikningar försökte använda riksspråk. Men sägnerna, traditionerna, bygdehistorien som ärvdes från generation till generation, allt det berättades på bygdens dialekt.

Dialekterna levde länge sitt eget liv. Utvecklades enligt sina egna lagar. Så kom folkskolan, som har fått skuld för att våra dialekter nivellerats. Men det var väl snarast de förbättrade kommunikationerna från senare hälften av 1800-talet som bidrog till en utjämning av dialekterna, och under innevarande sekel har också radio och TV bidragit till detta. I dag har vi knappast kvar några dialekter i äldre bemärkelse, men fortfarande finns det skillnader i språket mellan olika landsdelar, samhälls- och yrkesgrupper.

Intresset för våra gamla dialekter har emellertid ökat på sistone. Kommunsammanslagningarna på 1950-talet och senare på 1970-talet har nog bidragit till detta och sannolikt har också den s. k. gröna vågen spelat en roll.

Vad är då skillnaden mellan språk och dialekt? Ja, den är svår att ge klart besked om. Svenskan och norskan räknas t.ex. som två skilda språk, men i andra delar av världen finns vad som kallas dialekter, som är mycket mer avvikande från varandra än dessa två språk. När vi i vårt land talar om dialekter menar vi i första hand de från riksspråket avvikande regionala skiftningarna i talspråket, och det är dessa som Bengt Pamp har tagit upp till behandling i sin bok, och det första kapitlet har just rubriken: Språk, riksspråk, dialekt.

I nästa kapitel redogör han för språkets förändringar. Vad är orsaken till att dialekterna uppkommit? Jo, i första hand bristfälligheter i kommunikationerna. Det är kanske framför allt topografiska hinder – sumpmarker, skogar, berg – men ibland också kulturella, ekonomiska eller andra olikheter som spelat in. Pamp konstaterar också att språket och dialekten kan

både splittra och ena. Den kan vara splittrande gentemot den stora enheten men sammanhållande inom det egna området. "Vårt språk och vår dialekt är vårt fäste i tillvaron, vårt andliga hem. Att förlora möjligheterna att använda de uttrycksmedel som man har lärt sig som barn är att förlora en väsentlig del av sig själv, och också att gå miste om en social gemenskap som många inte förmår att bygga upp igen."

Förf. ger också en kort översikt över den svenska dialektologiens historia från riksantikvarien Johannes Bureus (1568–1652) fram till vår tid.

Huvuddelen av boken är emellertid en översikt över de svenska dialekterna. Vissa egenheter som är utmärkande för större delar av vårt land, t. ex. diftonger, tungspets- och tungrots-r, tjockt l, böjningsformer som sola 'solen', hästa 'hästarna' berörs i ett inledande kapitel, men sedan följer en redogörelse för dialekterna landskap för landskap, från Skåne till Norrbotten. För varje landskap ges först ett språkprov från en dialekt med "översättning" till riksspråk. Texterna är hämtade från boken Svenska folkmål som gavs ut för snart tjugo år sedan, och den är en tryckt återgivning av ett par LPskivor som fortfarande finns att köpa. Så följer en redogörelse för de dialektegenheter som är utmärkande för landskapet. Ett enda landskap kan synas styvmoderligt behandlat nämligen Lappland. Men det har inte några speciellt egna dialekter. Det är grannmål som gått över gränserna, och så är det "nybyggarmål" som inte har någon särskild lokal anknytning.

En del av en äldre skolas språkmän skulle nog opponera sig mot att dialekterna behandlas landskapsvis. Det ger inte den riktiga bilden av de olika dialektområdena. Men dem kan den intresserade i stor utsträckning finna i inledningskapiteln i Pamps bok. Och de finns redovisade i Elias Wesséns Våra folkmål, även om vissa detaljer där får korrigeras efter senare tids undersökningar. Men Pamps bok riktar sig inte enbart till akademiker utan kanske än mer till en större allmänhet. Han ger många goda råd till studiecirkel och en fyllig litteraturförteckning ger tips till såväl dem som i största allmänhet är intresserade av svenska dialekter som sådana som vill studera sin egen hembygds folkmål.

Tyvärr har bokens omfång inte gett utrymme

åt de svenska dialekterna utanför Sveriges gränser, men kanske någon dialektforskare i Finland kan ge oss en översikt över de svenska folkmålen i sitt land och även de mål som talades i Balticum och Gammalsvenskby, de jämte svenskbygderna i Amerika mest betydande områdena med svenskt språk utanför vårt land.

Sten-Bertil Vide

Codex Aboensis. 1. Faksimilutgåva. Helsingfors 1972, 281 s. — **2. Kommentarer och översättningar.** Red: *Marketta Huittu & Tove Riska.* Utg. av Koneen Säätiö. Helsingfors 1977, 214 s, ill.

Codex Aboensis är det nya namnet på den handskrift av Magnus Erikssons landslag som tidigare kallades Codex Kalmar och som vid Gustaf Klemmings brandskattning av de svenska gymnasiebiblioteken 1884 (inte 1844, som det står s. 11!) överfördes i Kungliga bibliotekets ägo. C. J. Schlyter använde den vid utgivningen av sin lagsamling och av de intressanta bilderna i form av anfangsbokstäver publicerades ett urval av Hans Hildebrand. Senare återgavs de fotografiskt av Ernst Klein, som på 1930-talet ägnade dem ett intresserat och givande stadium. I enfärgat faksimil utgavs handskriften 1943 med en kort konsthistorisk inledning av Henrik Cornell i den påkostade serien Corpus Codicum Svecicorum Medii Aevi. Det måste hälsas med stor tillfredsställelse att den nu blivit mera allmänt tillgänglig i en på många sätt mönstergill utgåva. Detta har kunnat ske med stöd av det finska storindustriföretaget Koneen Säätiö och boken är tillägnad akademikern och professorn Kustaa Vilkkuna, som är initiativtagare till utgivningen.

Utom faksimilet av handskriften, som omfattar inte blott Magnus Erikssons landslag, kompletterad med Upplandslagens kyrkbalk, utan även ett latinskt helgonkalendarium för Åbo stift, har återgivits åtskilliga kompletteringar och minnesanteckningar som gjorts av senare ägare, bl. a. i samband med den rättskipning de utövat. Återgivningen är av högre kvalitet än i Einar Munksgaards upplaga och särskilt gläder man sig åt att hela bildmaterialet vid sidan här-

av för första gången fullständigt återgivits fotografiskt i kommentarbandet. Detta har f. ö. samtidigt tryckts på engelska och finska, varigenom den märkliga medeltida källskriften får internationell spridning.

I band 2 behandlar Kustaa Vilkuna först handskriftens dramatiska, men ännu på några punkter dunkla historia. Rättshistorikern Yrjö Blomstedt granskar Codex Aboensis karaktär av lagbok och Olav Ahlbäck analyserar dess språk. Kalendariet som är några årtionden äldre än laghandskriften belyses ingående av Vilkuna, varefter följer hans utförliga genomgång av illustrationerna. Handskriftens lagtexter återges i svensk översättning, i huvudsak efter Elias Wessén men kompletterad med en välkommen sådan av Magnus Erikssons gårdsrätt, för ändamålet utförd av Ahlbäck. Sist följer utdrag och referat av de ovan nämnda anteckningar som gjorts på pappersblad, foga- de till pergamentvolymen.

Det problemkomplex som kommentarerna övergripande vill belysa, är frågan om handskriftens och därmed bildernas datering och proveniens. Beträffande den förstnämnda torde man inte kunna säga mycket mera än vad Schlyter gjorde, nämligen att den är "skrifwen i medlet af 15:de århundradet".

Vida närmare en lösning har man kommit beträffande härkomsten. Bibliotekarien vid Linköpings stiftsbibliotek C. M. Stenbock (ej professor, som det står s. 14!) framkastade 1915 tanken att codexen kunde vara skriven i Finland. Att den varit i bruk här står utom allt tvivel. Natanael Beckman trodde sig emellertid på språkliga grunder kunna visa att den tillkommit i norra eller östra Uppland, en uppfattning som nu undanröjts genom Ahlbäck's kritiska granskning. I en nyorienterande uppsats, kallad Var har "Codex f. d. Kalmar" utarbetats?, fäste Vilkuna redan 1932 uppmärksamheten på att flera av bilderna vid en etnologisk analys med stor tydlighet pekade på finsk härkomst. Detta är givetvis ett ännu viktigare indicium för härkomsten än språkdräkten, som kan vara be- roende av förlagan.

Vilkunas uppfattning på denna punkt torde allmänt ha godtagits bland fackmännen, men först nu har han fått tillfälle att utförligare och med indragande av nya viktiga iakttagelser, ge full belysning åt ämnet. Resultatet kan han, efter slutförd granskning, sammanfatta så "att

man ingenstans inom det svenskspråkiga områ- det utom just i Egentliga Finland med dess både svensk- och finskspråkiga befolkning, lika tydligt kan påvisa de lokalt avgränsade medeltida etnografiska drag, som varit förebild vid artis- tens illustreringsarbete".

Kommentaren begränsar sig emellertid inte till att ge grundval för detta konstaterande. Den präglas av en inlevelse, en lärdom och ett skarp- sinne som skänker den ett värde långt över det- ta. På många punkter framlägges här iakttagel- ser och göres överväganden som är ägnade att föra forskningen in på nya spår. Som exempel kan anföras den instruktiva redogörelsen för råstensläggningar (s. 94 ff) eller den efter ett uppslag av Klein gjorda analysen av, hur hand- skriften speglar kännedom i Finland om balla- den om Ivan Lejonriddaren.

Detta hindrar inte, att man i enstaka fall kan känna sig tveksam till framställningen. Så är fallet, när förf. säger att lyftmjärden, bild 56, är "en typisk finsk pata" (s. 131). Dess allmänna förekomst i Mellansverige gör detta argument föga bärkraftigt (se t. ex. mitt eget foto av ett sådant fiskeverk i St. Tuna i Dalarna, repr. i Svensk bondekultur, 1934. s. 44. Ej i senare uppl.!) Och trots allt tror jag att bild 51 (härtill s. 95) – om också med en viss missteckning – återger en koklave av det slag Mátyás Szabó redogör för i Herdar och husdjur, 1970, s. 150 ff. Detta överensstämmer ju också med lagtex- ten. Att bågen bild 71 skulle vara något annat än en vanlig handbåge är svårt att förstå (s. 107). Förf. begagnar åtskilliga finlandssvenska termer, som inte utan vidare förstås av en riks- svensk läsare, t. ex. "ett fjät" (s. 93), "kytta" (s. 99) och "lom" (s. 131). De rena tryckfelen är förhållandevis talrika.

När man på nytt tagit del av detta fascineran- de bildmaterial, vill man gärna instämma i Cor- nells karakteristik av konstnären som "den svenska medeltidens främste handskriftsmå- lare". Man skulle också gärna se, att han blev föremål för en fördjupad konsthistorisk gransk- ning, särskilt ur komparativ synpunkt. Mycket hos honom bär utan tvivel en personlig prägel, med paralleller saknas inte på andra håll i Euro- pa. Jag vill här endast peka på en handskrift i Österrikiska Nationalbiblioteket i Wien, Cod. s. n. 299, ur vilken Adolf Mais i annat samman- hang avbildat ett antal initialer, som trots att de är femtio år yngre än de i Codex Aboensis, visar

likheter med dessa. Bl. a. håller flera av figurbilderna sådana blomsterkvistar och blad i munnen som är så vanliga i Åbohandskriften (*Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 64, 1961, s. 182 ff).

För all fortsatt forskning, som vill utnyttja

denna förstahandskälla till kunskap om senmedeltida kulturförhållanden i de nordiska länderna, är denna utgåva ett oundgängligt hjälpmedel. Utgivare, författare och redaktion är väl värda vår tacksamma erkänsla.

Gösta Berg

KORTA BOKNOTISER

Svensk historisk bibliografi 1961–1970. Systematisk förteckning över skrifter och uppsatser som rör Sveriges historia utkomna från och med 1961 till och med 1970. Red. av *Marie-Louise Bachman* och *Yvonne Hirdman*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1978. XV + 688 s. Pris kr 110:–.

Svensk historisk bibliografi, som började utges 1907 av den skicklige biblioteksmannen Kristian Setterwall, har tills dato utkommit med sju volymer och omfattar nu tiden 1771–1970. Serien kan alltså fira ett slags 200-års jubileum. Nyligen utkom den senaste volymen, som svarar för perioden 1961–1970. Liksom föregångarna är den högst efterlängtd, då den är hart när oundgänglig för varje forskare på de historiska områdena. Väl att märka är nämligen att bibliografin numera inte nöjer sig med att förteckna sådana tryck som rör den rena (politiska) historien utan även täcker personhistoria, ekonomisk och social historia, kyrko- och rättshistoria, kultur- och lärdomshistoria samt – vilket är inte minst viktigt – den omfattande ortshistorien. Med sina 12 154 nummer visar förteckningen hur stort det historiska intresset och hur trägen den historiska forskningen numera är – trots allt tal om nutidens "historielöshet".

För Rigs läsekrets är nog avdelningen "Ortshistoria" av särskilt intresse. Både fackmän och amatörer publicerar dagligdags i olika ortspublikationer, såsom hembygdsböcker och lokalpress, värdefulla undersökningar, byggda på primärforskning, och dem kan omöjlig forskaren spåra upp på egen hand.

Värdefullt är även att större arbeten åtföljes av de viktigaste recensionerna. Dessa utgör mången gång nyttiga korrigeringar och/eller kompletteringar.

Såvitt rec. vågar döma efter en första genomläsning, är bibliografin både så fullständig man kan begära och mycket noggrann. Några små onöjaktigheter är alltid ofrånkomliga: något nr i registret stämmer inte och red. envisas att göra Vetenskapssocieteten i Lund till K(unglig); jfr rec. i *Rig* 1969: 32. Det hör till la petite histoire att Societeten ansågs utgöra "docenternas uppror" mot det några år äldre, professorsetablerade *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet*. – Slutomdömet måste bli att här föreligger en ståtlig prestation, värd beundran och tacksamhet från varje historisk forskare.

Hg Pl.

Perry Ahlgren; Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv. English summary. *Acta Universitatis Upsalensis*. Uppsala 1978, 142 s.

När jag som barn vistades i mina morföräldrars hus, en bondgård på södra Dal, blev jag tidigt slagen av de stränga regler som krångelade användningen av tilltalsorden och av dessa särskilt I och De. Senare i livet fick jag vara med om, hur man på många håll i jämlikhetens intresse främjade användningen av ni. Och slutligen har jag på gamla dar fått se och höra, hur duandet blivit allt vanligare och är på väg att helt slå igenom och bli ensamrådande i umgängeslivet. Detta sista steg i utvecklingen bör säkert ses mot bakgrunden av den starka anglosaxiska (amerikanska)

kulturpåverkan som blivit alltmer förnimbar i Sverige år från år.

Bruket av de vanligaste tilltalsorden, som framträder i många dialektala former (t. ex. er, ner, i, e, je, ni, ne, neg, dä, et, för att inte tala om de tidigare norska bygdernas di och dokk) hänger nära samman med samhällsstrukturen och dess förändringar genom tiderna men också med modeinriktade strömningar som tid efter annan förnyade språket. Perry Ahlgrens skrift Tilltalsordet ni, som framlagts som doktorsavhandling vid Uppsala universitet, är ägnad hithörande problem. Den förtjänar att uppmärksammas även utanför språkmännens krets. Förf. har på ett mycket förtjänstfullt sätt, med användande av delvis nya metodiska grepp, granskat förekomsten av ordet ni och dess användning i de svenska dialekterna, i det bildade talspråket, i skriftspråket och litteraturen. Han har genom inträngande analys av detta material kunnat urskilja nyanser och uppdaga sammanhang av stort allmänt intresse.

Ahlgren har vid sin granskning byggt på material som insamlats till dialektarkiven och Nordiska museet men också på en för ändamålet utförd Sifundersökning. Hårtill kommer ännu en omständighet: "Som inget annat ord i svenska språket har ni varit föremål för offentlig debatt. Tack vare denna har källmaterialet för denna undersökning flödat rikare än den annars skulle ha gjort. Studiet av ni:s historia har visat hur socialpsykologiska skeenden kan återspeglas i en skärva."

G. B.

Ernst Klein: Om folklig dans. Sammanställd och redigerad av *Mats Rehnberg*. LT:s förlag i samarbete med Institutet för folklivsforskning. Stockholm 1978. 122 s., ill. Pris c:a kr 38:—.

Ernst Klein (1887–1937) hade i sin ungdom varit folkhögskollärare och journalist och var vid sin död museilektor sedan 1929 vid Nordiska museet, den förste i sin art av befattningshavare, som senare blivit en fast institution vid våra större museer. Som pedagog gjorde Klein också en förebildlig insats med *Bilder ur Sveriges historia* (1931–32), ett genombrottsverk både till innehåll och illustration, som alljämt borde vara aktuellt i skolornas historieundervisning.

Kleins rent vetenskapliga produktion var mångskiftande, mångfrestande och uppslagsrik: ostkustfisket, båttyper, lapskt byggnadsskick, folksed och folktrö m. m. Mycket blev ofullbordat av detta. Men av den samlingsvolym *Mats Rehnberg* utgett framstår Kleins folkdansstudier som ett av hans mest konsekvent genomförda forskningsteman. Hans bidrag på detta område utgjorde en primärinsats. Den inledande

uppsatsen *Dans i Sverige i äldre tid* (från *Nordisk kultur* 24: B) betecknas också av *Rehnberg* som klassisk.

Klein var framförallt problemforskaren. Han hade inga i förväg ihopförda stora excerptssamlingar utan arbetade istället desto intensivare när en frågeställning blev aktuell för honom. Då hade han att främst lita på sitt minne beträffande källlitteraturen. Han älskade också att diskutera vad som för tillfället sysselsatte hans hjärna och att delgiva arbetskamraterna fynd och framsteg i problemlösningarna. Detta arbetssätt har också gett lättlästheten i den litterära framställningen. Förutom den nämnda översikten innehåller boken följande fyra uppsatser: Om polskedanser, *Skinnskompassen*, *Folkdans* och *folklig dans*, *Operabalett* och *folkdans*. Utgivningen har varit angelägen; originalpublikationerna är svårtillgängliga.

Uppsatserna har delvis försetts med nytt illustrationsmaterial, vilket generellt kunde ha omtalats. Åtskilliga äldre bilder har slopats t ex i *Om polskedanser* (från *Svenska kulturbilder*, ny följd 5:10) det ofta återgivna *gotländska glasfönstret* från 1609 (figurhänvisningen s. 55 har dock råkat stå kvar).

S. S.

Anna-Maja Nylén: Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker Sörmländska handlingar 13. 2 uppl. (fotografiskt nytryck). Nyköping 1978. 261 s., ill. Pris (exl. moms) kr 45:—.

Ovan angivna arbete, vars första upplaga 1947 ingick i *Nordiska museets handlingar* och i *Sörmländska handlingar*, har sedan länge varit slutsålt. Det är naturligtvis det aktuella folkdräktsintresset som närmast föranlett en nyutgivning, men *Anna-Maja Nyléns* bok är dock inte bara en beskrivning av ett par närstående sockendräkter utan har ett allmänt förebildligt värde för studiet av det folkliga dräktskicket även på andra håll.

Anna-Maja Nyléns avhandling recenserades av undertecknad i *Rig* 1947 och fick där sammanfattningsvis ett starkt erkännande för sin självständiga och kritiska syn på det folkliga dräktskickets problemställningar, varmed hon förde in dräktforskningen på nya vägar. Väsentligt är bl. a., att hon i sin bok ser sockendräkten i ett större geografiskt sammanhang, särprägel har tillkommit genom en fortsatt användning av plagg som försvunnit i grannbygderna. Hon ger med tidsperspektiv en närbelysning av samspelet mellan geografiska och sociala variationer i det folkliga dräktskicket.

S. S.

Elsa Christina Ek: Odelstorpet Ottslätta. Ett sätt att leva. LT:s förlag. Stockholm 1977. 139 s., ill.

Odelstorp var under 1800-talet ett i vissa delar av Norrland förekommande skattlagt torp. Denna bok skildrar i den självbiografiska barndomsbeskrivningens form livet på en sådan gård i Alsens socken norr om Storsjön i Jämtland. Elsa Christina Ek beskriver tiden från första världskriget till 1950-talets slut, då hennes föräldrar sålde gården. Under denna tid var emellertid odelstorpet ett självständigt avstyckat hemman. Mest lyster har skildringen av 1920-talet innan författarinnan, familjens äldsta dotter, lämnade hemmet. Här framträder det strävsamma vardagslivet på en avsides belägen skogsgård, som under sommarhalvåret sköttes av kvinnan, mannen var befälhavare på en liten ångbåt på Storsjön. Han deltog i jordbruksarbetet blott på sin lediga tid och åtog sig under vintern timmerkörning långt från hemmet. Modern framstår följaktligen som uppväxtmiljöns centralgestalt.

Hur den nya tidens idéer och uppfinningar, t. ex. grammofonen, radion och modejournalerna från Paris, når gården skildras på ett givande sätt. Men bokens mest karakteristiska särmerke är författarinnans lyhörda, nästan rörande sätt att leva sig in i sina föräldrars, särskilt moderns, tankar och funderingar under årens gång på skogsgårdens Ottslätta.

Odelstorpet Ottslätta representerar en anspråkslös men sympatisk och lärorik genre, beskrivningen av uppväxtmiljö och utveckling med ett hem i centrum. Titeln är korrekt i den meningen att torpet står i fokus, byn och bygden förekommer knappast ens som staffage. Kanske är dock den snäva begränsningen av perspektivet att beklaga.

M H-ng

Lars Lindholm: Johan Hinric Lidén. Lärdd och resenär. Deutsches Referat. Studier i idé- och lärddomshistoria 1. Diss. (Uppsala). Almqvist & Wiksell International Stockholm. 1978 VIII + 318 s.

Lärddomshistorikern och boksamlaren Johan Hinric Lidén (1741–1793) har blivit ihågkommen av eftervärlden främst av två skäl: han utgav en alltjämt oombärlig katalog över akademiska avhandlingar och han var, drabbad av gikt, under de sista nitton åren av sin korta levnad helt bunden vid sängen, där han enligt läkarens beskrivning "måste skötas och ansas som ett lindebarn". Det märkliga var att han under sin långa sjukdomstid inte bara utgav det ovan nämnda verket och andra värdefulla editioner utan även förde en livlig korrespondens med sina lärda vänner. Patetiskt är det av Per Hörberg målade porträttet, där han

ligger i sängen, hållande en bok framför sig, med ett blekt men fylligt ansikte och med en vaken, nästan livshungrig blick i ögonen. I sin krafts dagar hade han – ekonomiskt oberoende som han var – företagit en tvåårig utlandsfärd till kontinenten och England. Därunder förde han en utförlig resedagbok och skrev flitigt hem till Sverige om sina upplevelser.

Detta bevarade material är så rikligt att det kunnat utgöra grundstommen för en doktorsavhandling, som nyligen ventilerats i Uppsala. Det har visserligen tidigare utkommit flera mindre artiklar om den lärde samlaren, t. ex. av Axel Nelson och av Bror Olsson, men här möter för första gången en minutiöst detaljerad skildring av hans livsöde. Förf. har satt som undertitel på sin bok: lärdd och resenär. Detta karakteriserar nog mannen, men de olika kapitelrubrikerna återspeglar bättre hans levnads växlingar. I de två första kapitlen om Studenten och om Magistern tecknas Lidéns väg fram till docentur i Uppsala och hans verksamhet som biblioteksman och ivrig samlare av böcker och handskrifter rörande lärddomshistoria. De två följande kapitlen, om Resan och om Resenären, skildrar utförligt hans redan omnämnda utlandsresa, de lärdd som han då träffade och de intryck han erhöill under resan. Resedagboken och de många utförliga breven är här försiklassiga källor. Den som halvtannat sekel senare besökt samma lärddomscentra förvånar sig över hur litet det akademiska livet förändrats sedan Lidéns dagar. I det sista kapitlet, kallat Patienten, möter oss den långa sjukdomstiden men också den livliga verksamhet Lidén utvecklade som editor och brevskrivare.

Bilden av J. H. Lidén, sådan förf. tecknar den, visar oss en typisk upplysningsman, som förenade ett omutligt krav på förnufts kritik och tolerans med en odogmatisk, nästan känslös fromhet – han visade sympati både för pietismen och herrnhutismen. Lidén behärskade till fullo tidens lärda vetande men han gjorde ingen självständig vetenskaplig insats. Som utgivare och boksamlare åstadkom han emellertid mycket som har stort värde än i dag.

Hg Pl.

Erik Montell: Halländsk historia. Bokförlaget Spektra AB, Halmstad 1978. 288 s., ill.

Det klassiska arbetet om landskapet Halland är Hallands historia och beskrifning som prosten och riksdagsmannen Sven Peter Bexell utgav i tre delar åren 1817–1819. Författaren var en boklärdd och arkivsynt man, som bl. a. medverkade vid utgivandet av prästeståndets riksdagsprotokoll. Även om Bexells arbete helt naturligt nu är, som man säger, föråldrat, erbjuder det en värdefull läsning inte minst genom de topografiska beskrivningarna av de många socknarna i länet.

Det nutida standardverket om Halland utgöres av

det stora samlingsverk i två mäktiga band som lands-
tinget utgav åren 1954–1959 under titeln Hallands
historia. Där har ett antal fackmän behandlat var sitt
område på grundval av djupgående källforskning.
Det är inte bara fråga om Hallands politiska historia
och dess ekonomiska, industriella och sociala utveck-
ling utan även om landskapets kyrkoliv, folkkultur,
folkmål och åtskilligt annat som belyser bygdens histo-
ria och karaktär.

Sedan någon tid föreligger en ny skildring av land-
skapet öden och sårart. Arbetet Halländsk historia
har i underrubriken angetts vara "en berättelse om
Hallands forntid, dess säregna politiska historia och
dess ekonomiska, sociala och kulturella utveckling in-
till våra dagar". Detta är en god "varubeteckning" på
innehållet. Författaren presenteras på omslaget som
"jurist och administratör". Han är sålunda inte fack-
historiker men har, heter det, av ett "brinnande in-
tresse" fördjupat sig i halländsk historia. Det kan ock-
så genast sägas att förf. är väl insatt i den rikhaltiga
litteraturen och har lyckats ge en både sakrik och
konkret framställning. Därtill bidrager även de tal-
rika och väl valda illustrationerna från både forntid
och nutid.

Förf. påpekar i förordet att han haft "utomordent-
lig hjälp" av det ovannämnda samlingsverket från
1950-talet. Man förvånar sig därför över att förf. i sin
framställning utelämnat två viktiga faktorer i hal-
ländskt samhällsliv som utförligt och fackmässigt be-
handlats i det nämnda samlingsverket: kyrko- och
fromhetslivet samt folkkulturen. Man kan nog inte
erhålla en fullständig bild av den halländska samhälls-
utvecklingen, om man inte uppmärksammar dessa
båda företeelser. De är förvisso lika "säregna" för
landskapet som dess politiska historia.

Sedan detta är sagt bör det framhållas att framställ-
ningen är klart och överskådligt disponerad. Förf.
börjar med de arkeologiska vittnesbörden och ger så
en översiktlig teckning av landskapets historia i nor-
diskt perspektiv. Ett lyckat grepp synes mig vara att
förf. i ett särskilt kapitel närmare redogör för förete-
elser och tilldragelser av påtaglig betydelse för land-
skapet. Därpå följer i olika kapitel utvecklingen av
jordbruket, handeln och samfärdseln, hantverket och
industrin samt skatterna. I ett slutkapitel skildras helt
kort den sociala och kulturella utvecklingen.

Utmärkta register (person-, ort- och bildregister)
gläder läsaren. Arbetet avslutas med en utförlig och
noggrann litteraturförteckning. Boken har alla ut-
sikter att uppskattas inte bara av bygdens folk utan
även av andra som är intresserade av detta västsvens-
ka landskap.

Hg Pl.

Sandsjöboken. Södra Sandsjö hembygds-
förenings årsbok 1977–78. 11 årg. Red.:
Signe Uleshög. Tingsryd 1978. 132 s., ill.

Södra Sandsjö hembygdsförening i sydligaste Varend
utger en årsbok, som tidigare uppmärksammats i Rig
(1977 s. 40) för artiklar av mera allmänt intresse. I
den nyligen utkomna årsboken 1977–78 finns bland
de åtta uppsatserna två stycken som påkallar upp-
märksamhet utanför den snävare hembygdspubliken.
Intressantast är Anton-Julius Franssons uppsats:
Hensmåla – en by i förvandling. Sakligt men ändå
underhållande skildras här byns omvälvande föränd-
ringar under de senaste hundra åren efter en tillbaka-
blick på byns äldre historia; namnet på -måla vittnar
om ett nybygge (under kolonisationen i dessa trakter
på Vasatiden). Det senaste seklet uppvisar byns sti-
gande blomstring, ej minst genom järnvägens till-
komst på 1890-talet, men också dess gradvisa utarm-
ning genom "flykten från landsbygden". Detta är
många byars typiska utveckling på den svenska lands-
bygden.

Målände tecknar förf. sitt föräldrahem, en torp-
stuga med ett rum och kök, i början av 1900-talet:
"Farfar och farmor disponerade den ena halvan av
boningsrummet, far, mor, min syster och jag den
andra halvan. Någon strikt gränsdragning mellan de
båda familjerna om bostadsutrymmet förekom dock
inte. Möblerna användes gemensamt med undantag
av sängarna. I praktiken utgjorde vi en familj". Detta
är också en typisk bild av den småländska torpstugan
under äldre tider.

Redaktören bidrager med en artikel (ursprungli-
gen en övningsuppsats vid Växjö högskola) om
Konga sulfatfabrik, vars historia 1888–1945 sätts in i
ett större perspektiv av "industrihistoria och tätortsut-
veckling". Den får därmed ett visst typologiskt värde.

Hg Pl.

NIF PUBLICATIONS

utgivna av

Nordiska Institutet för Folkdiktning, Åbo

No. 1

Nordisk folkedigtning og folkemusik

Inventering af originalmateriale i nordiske institutioner

Pris 20:—

No. 2

Vibeke Dahll

Nordiske sagnregistre og sagnsystematik

Pris 20:—

No. 3

Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends

Pris 20:—

No. 4

Bibliographie zur mittelalterlichen skandinavischen Volksballade

Pris 20:—

No. 5

NIF:s andra nordiska folkloristiska ämneskonferens.

Bergen 21–23.10 1976

Red. av *Gun Herranen* och *Lassi Saessalo*

Pris 20:—

No. 6

Tradition, dokumentation, arkiv
NIF:s andra nordiska folkloristiska arkiv- och dokumentationskonferens, Åbo 1978

Red. av *Gun Herranen*.

Pris 20:—

No. 7

A Guide to Nordic Tradition Archives

Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden

Edited by *Gun Herranen* and *Lassi Saessalo*

Pris 20:—

Beställes direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

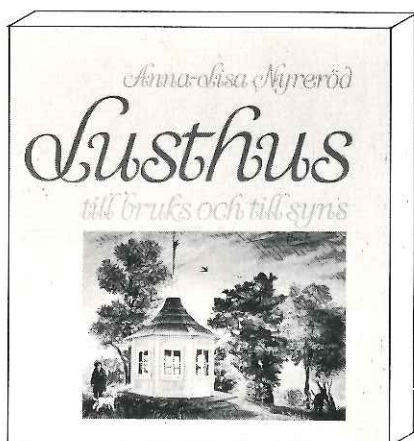
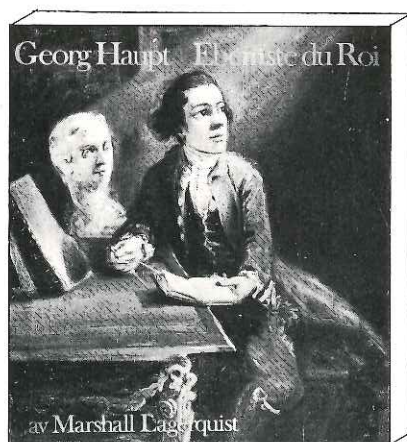
tel. 08/63 05 00

Georg Haupt Ebéniste du Roi

av Marshall Lagerquist

Marshall Lagerquist, välkänd av alla möbelintresserade, färdigställde kort före sin bortgång manuskriptet till denna Hauptbiografi, där bl a alla kända verk finns beskrivna och avbildade, många i färg.

Pris ca 277:50

Lusthus till bruks och till syns

av Anna-Lisa Nyneröd

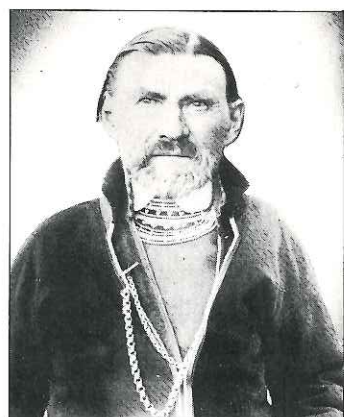
En historisk överblick över de svenska lusthusens utformning och användning. De skiftande stilidealens förändringar har påverkat bruket av lusthuset som ett skönt sommarrum i nära kontakt med naturen eller som en dekorativ accent i trädgården. Mycket rikt illustrerad.

Pris ca 80:—

Kristoffer Sjulssons minnen

Kristoffer Sjulssons minnen är en färgrik berättelse om natur och människor, jakt och fiske, renskötsel, samiska seder och bruk, upptecknade efter Tärnasamen Kristoffer Sjulsson (1828—1908) av O.P. Pettersson.

Pris ca 114:50

Nordiska museet

115 21 Stockholm